

DEN GRØNNE HOVEDSTADS-METROPOL

Det grønne i det røde

Af Henning Bro

For den danske hovedstadsmetropol er åbenhed, lys, luft og betydelige rekreative områder et karakteristisk træk. Bestræbelserne i den retning havde rødder tilbage til den massive urbanisering, der tog sin begyndelse med industrialismens gennembrud for over 150 år siden, men foldedes for alvor først ud op gennem den første halvdel af det 20. århundrede. Den socialdemokratiske arbejderbevægelse blev en central aktør i den udvikling.

Fra midten af det 19. århundrede og de følgende godt 100 år udviklede hovedstadsområdet sig fra et fæstningsindespærret København med 140.000 indbyggere til en hovedstadsmetropol på tæt ved 1,2 millioner, fordelt på selve hovedstaden, København-Frederiksberg og et omkringliggende, sammenbygget og bredt forstadsbælte.

I den lange urbaniseringsproces blev styring af bebyggelse og tilvejebringelse af ordentlige boliger fra starten et gennemgående spørgsmål med åbne og grønne byrum og boligmiljøer som et centralt omdrejningspunkt. Med de brede samfundslags udvidede fritid føjede sig senere spørgsmålet om tilstrækkelige grønne områder til friluftslivet. Politiske og organisatoriske aktører gav gennem perioden sine bud på udfordringerne. Et af dem var den socialdemokratiske arbejderbevægelse, der tidligt inkorporerede det grønne element i den røde velfærdsstrategi. Gennem sine bolig- og fritidsorganisationer tog Socialdemokratiet stilling, og på lands- og kommunalpolitisk plan blev arbejderbevægelsen en af de drivende kræfter bag skabelsen af det grønne hovedstadsmetropol, der i 1950 havde åbenhed, lys, luft og betydelige rekreative områder som et karakteristisk træk.

Med udgangspunkt i de grønne byrum og boligmiljøer det før og særlig efter århundredeskiftet lykkedes at drive frem i hovedstaden, sætter denne artikel fokus på baggrunden for og oparbejdelsen af de store rekreative områder, hovedstadsmetropolen også kom til at rumme inden midten af det 20. århundrede. Dispositioner der kom til at indgå som en af forudsætningerne for udbygningen af metropolen gennem den sidste halvdel af århundredet.

Hovedstadens "lunger" – byrum og bolig

Som følge af den tidlige industrialisering begyndte folketallet bag Københavns volde

at accelerere op gennem den første halvdel af det 19. århundrede. Overbefolkningen og bebyggelsen blev efterhånden så voldsom, at regeringen i 1852 ophævede den demarkationslinje, der af militære hensyn hidtil havde hindret permanent bebyggelse mellem byen og den linje, som fulgte Jagtvejen, Falkoner Allé, Allégade og Pile Allé. På de frigivne arealer opstod i de følgende årtier industri- og arbejderbydele på Københavns indre Nørre- og Vesterbro, og det østlige Frederiksberg. Østerbro og andre dele af Frederiksberg blev til villabydele, og på samme tid voksede også Voldkvarteret op mellem søerne og den gamle førindustrielle bykerne. Med byggeriets frisættelse, industrialiseringen, og opsvinget for de øvrige byerhverv kunne Hovedstaden i 1890 mønstre 360.000 indbyggere.¹

Overbebyggelse og bylunger - 1850-1890

Allerede tidligt i denne proces blev spørgsmålet om åbne byrum kædet sammen med boligforholdene og regulering af byens nybebyggelse. Spørgsmålet rejstes af den såkaldte hygiejniske bevægelse, der med læger og arkitekter i spidsen, anså den indre by og de nye arbejder- og industrikvarterers mørke byrum med beskidt og stillestående luft som kimen til sygdom og social elendighed. Forholdene kunne kun bedres gennem et mere åbent byggeri, som med lys og rene luft ville være afgørende for sundheden. Her anså den hygiejniske bevægelse en egentlig bygningslovgivning som et af midlerne, men selv om København og Frederiksberg fik en sådan lovgivning i slutningen af 1850'erne blev problemerne ikke inddæmmede.

I tråd med tidens liberalistiske anskuelser kom bygningslovene kun til at indeholde absolutte minimumsbestemmelser for bebyggelsen af de enkelte karréers grunde med hensyn til bygningshøjde, grundudnyttelse og gadebredde, men rummede ingen byplanmæssige beføjelser til samlet at regulere

bebyggelsen i en karré eller i hele bydele. Da kommunerne samtidig ikke forsøgte at styre bebyggelsen gennem anlæg af gader og veje, og da de private grundejere på deres grunde for at spare på udgifterne til vejanlæg, og for samtidig at opnå en højere grundudnyttelse, fik mulighed for at udlægge dybe karreer, blev arbejder- og industribydelene kendetegnet af karrébyggeri med op til 5-etages randbebyggelse til gaderne, og en stadig mere intens opfyldning af baghusarealerne med bygninger af tilsvarende højde til såvel boligformål som til fabriksvirksomhed.

Kommunernes manglende rådighed over større jordarealer fik også den konsekvens, at de ikke havde mulighed for at udlægge parker og dermed at realiseres et af de andre virkemidler, som den hygiejniske bevægelse under betegnelsen "byens lunger" opererede med ud fra ønsket om at skabe lys og luft i byrummet.² Mens Frederiksberg i første omgang var forsynet med sådanne bylunger i kraft af Frederiksbergs Slots haver og forsøgsmarker og haver omkring den nye landbohøjskole, var behovet påtrængende i København. Da den gamle befæstningen uden om den indre by og det ubebyggede forterræn mellem voldene og søerne for længst havde mistet sin militære betydning, udlagdes i 1870'erne en tredjedel af fæstningsvoldene som et østligt og nordligt parkbælte til promenade, hvile og æstetisk nydelse – Ørstedsparken, Botanisk Have samt Østre Anlæg. Den øvrige del af voldene og forterrænet bebyggedes fra samme tidspunkt og op til efter århundredeskiftet med etageejendomme, men da dette gennemførtes efter en kommunal bebyggelsesplan, blev byggeriet som her mere åbent end på de indre brokvarterer, og præget af bredere gennemgående gader – Vold- Fariags- og Søgaderne.³

Udover hovedstadens parker anså den hygiejniske bevægelse også Frederiksbergs og Østerbros villakvarterer som vigtige "bylunger". Med den nære forbindelse til bevægelsen så tidens borgerlige og progressive sociale reformatorer, da også villaformen

som den ideale boligform for alle sociale klasser, hvor den frie adgang til den sunde friske luft, blev kombineret med den ideale familielivsform- kernefamilien. At stat eller kommune stod bag et sådan byggeri og i det hele taget boligbyggeri, var i lyset af den herskende liberalisme udelukket. Boligforsyningen og huslejedannelsen var overladt til markedet, men stillede velmenende borgere kapital eller ekspertise til rådighed, kunne der i større skala etableres gode, sunde og billigere boliger for arbejderklassen. Den ville herved blive tilpasset den trygge kernefamilielivsform og tilskyndet til social sikring via private sociale opsparings- og forsikringsordninger.

Dette helt fundamentale tankesæt bag natvægterstaten slog an, og manifesterede sig i den sidste halvdel af det 19. århundrede på boligområdet ved dannelsen af en række filantropiske byggeselskaber og den kooperativt anlagte Arbejdernes Byggeforening. Selv om dette byggeri inden år 1900 samlet kun kom til at tegne sig for mindre end 5 procent af den samlede boligmasse, blev der alligevel i hovedstaden i perioden ad den vej skabt en række gode boligmiljøer. Som oftest i form af fritliggende lavere blokke eller rækkehuslignende bebyggelser omgivet af beplantede haveanlæg som i Lægeforeningens Boliger (1853-1881) på Østerbro og De classenske Boliger (1867-1881) på Frederiksberg.⁴

Storbyvækst og folkeparker - 1890-1914

Med et nyt industrielt opsving i tiårene omkring århundredskiftet accelererede Københavns storbyvækst yderligere. De indre dele af Nørre- og Vesterbro udbyggedes, og bebyggelsen fortsatte ud i bydelenes ydere dele. I samme periode kom byvæksten for alvor til Østerbro, og Frederiksberg by bebyggedes helt ud til Fasansvejlinjen. Uden om Københavns gamle kommunegrænse var byorganismen samtidig ved at brede sig ind i de omkringliggende sognekommuner med det resultat, at Valby-Vigerslevdistriktet,

Brønshøj Sogn og Sundbyerne i 1901-1902 udskiltes herfra og indlemmedes i København. Ved udbruddet af første verdenskrig i 1914 havde Hovedstaden nået et folketal på 586.000.⁵

Periodens industriopsving og indvandring forøgede andelen af arbejdere og lave funktionærer, hvorved den tredelte socialdemokratiske arbejderbevægelse for alvor voksede frem, og blev toneangivende i velfærdspolitiske spørgsmål. Navnlig efter århundredskiftet blev det på landspolitisk niveau muligt at drive yderligere sociale reformer frem. I hovedstaden, hvor Socialdemokratiet stod stærkest, forsøgte partiet i samarbejde med Det radikale Venstre at føre en mere vidtgående velfærdsstrategi igennem. Her fik kommunalt boligbyggeri, en stram kommunal bebyggelsesregulering og efterhånden også huslejeregulering og offentlig støtte til andre former for boligbyggeri en meget central rolle

Nogle af Socialdemokratiets boligpolitiske programpunkter var dog for gennemgribende i forhold til det urørlige private boligmarked, som de borgerlige partier og tillige de radikale endnu holdt fast i. Det på trods opnåede et ganske stort antal af tidens nye små kooperative byggeforeninger at få del i statslån til boligbyggeri, som Socialdemokratiet allerede havde fået igennem i 1887, og siden fik forlænget og udvidet af flere omgange. Herudover eksperimenterede de to hovedstadskommuner efter århundredskiftet med kommunale boliger for gasværksarbejdere i København og særlige mønsterhuse for mindrebemidlede på Frederiksberg. Da arbejderbevægelsens første almennyttige boligselskaber, Arbejdernes Andelsboligforening og Arbejdernes Kooperative Byggeforening og de første haveboligforeninger opstod under den begyndende boligmangel lige før verdenskrigen, indledte hovedstadskommunerne desuden vidtgående understøttelse af foreningsbyggeriet. Enkelt- eller dobbelthuse med omgivne haver eller etagebyggeri med større friarealer karakteriserede denne form for boligbyggeri.

Til trods for at den miasmatiske teori om den forpestede bylufts betydning for sygdom i medicinsk henseende i slutningen af det 19. århundrede fortrængtes af den bakteriologiske teori, blev den hygiejniske bevægelses tankegods dog fastholdt i den brede offentlighed, når det drejede sig om byrummets indretning. Åbne og lave bebyggelser, beplantede brede gader og parker blev fortsat anset som afgørende for at skaffe byen lys, ren og frisk luft og dermed sundhed. Metaforen om byens lunger levede således videre, og kom til at indgå i den kommunale bebyggelsesplanlægning, og det støttede eller kommunale boligbyggeri Socialdemokratiet lagde frem, men blev også inkorporeret i teorierne bag den moderne byplanlægning, der på samme tid blomstrede op i Tyskland og England, og hurtigt bredte sig videre på kontinentet.

Med en bred politisk erkendelse af, at den planløse overbebyggelse, der tidligere havde kendetegnet den danske hovedstads udvikling, skulle imødegås, gennemførte de to hovedstadskommuner således en mere vidtgående bebyggelsesregulering med klare byplanmæssige målsætninger. Virkemidlerne blev servitutstyring af byggeriet på private grundarealer, særlige vej- og bebyggelsesplaner for kvarterer på kommunale grunde og jordopkøb for at fremtidssikre den kommende bebyggelse. Herved lykkedes det i vid udstrækning at adskille det nye boligbyggeri fra større fabriksanlæg, der blev henviste til særlige byggegrunde i boligkvarterne eller til mere isolerede industri-kvarterer. Ved at anlægge nye gader i fuld bredde og så tæt som muligt, blev de enkelte karrédannelser i boligkvarterne så smalle, at det lykkedes at friholde det nye boligbyggeri fra det tidligere intensive baggårdsbyggeri.

For at sikre yderligere frisk luft og lys til de nye boligkvarterer stilledes samtidig krav om udlægning af pladser og mindre anlæg. Mens Frederiksberg endnu var tilstrækkelig forsynet med grønne områder i kraft af de eksisterende store parkanlæg, havde København hårdt brug for centralbeliggende om-

råder, der kunne give rum til mere rekreative formål. Dagbladet Socialdemokraten havde siden starten af 1890'erne agiteret kraftigt for, at de kommunalt overtagne fælleder blev udlagt som stor friarealer i stedet for en total bebyggelse, som man ønskede fra Højres side. De skulle danne modvægt mod de overbebyggede brokvarterer, og som folkeparker fungere som kæmpemæssige bylunger.

Borgerrepræsentationens socialdemokratiske-radikale fik sikret, at dele af Blegdams-, Nørre- og Østerfælled i 1908-1912 omdannedes til en folke- og idrætspark omgivet af lægivende beplantninger, og indrettet med store sletter til leg, boldspil, hvile, politiske og religiøse møder, sommerservering og musiktribune m.m., og i tilknytning hertil Københavns idrætspark og stadion. Selv om det ikke lykkedes at friholde fælledeerne helt for byggeri, blev der for de resterende dele og de øvrige kommunale arealer på de ydre brokvarterer gennemført særlige bebyggelsesplaner, der i de enkelte kvarterer udstak store karreer til en fremtidig mere åben boligbebyggelse, og tillige rummede mindre pladsdannelser og større beplantede anlæg.⁶

De grønne yderdistrikter - 1914-1950

Trods tilbagevendende økonomiske kriser og verdenskrige blev perioden mellem 1914 og 1950 præget af fortsat tilvækst i industrien og i øvrige byerhverv. Med det potentiale havde hovedstaden en så stor tiltrækningskraft, at folketallet i midten af det 20. århundrede nåede knapt 900.000 – det højeste nogen sinde. Med den erhvervs- og befolkningstilvækst udbyggedes de sidste ydere dele af de københavnske brokvarterer og næsten alle dele af de indlemmede distrikter. På Frederiksberg drejede det sig om hele den del af byen, der lå vest for Fasanvejene.⁷

Som følge af den yderligere vækst i antallet af arbejdere og funktionærer befæstede Socialdemokratiet sin styrkeposition. I årene 1913-1920 var partiet støtte- og senere

regeringsparti for den siddende radikale regering og selvstændigt regeringsbærende i 20 år af de tre efterfølgende årtier frem mod midten af århundredet. I langt de fleste større bykommuner opnåede Socialdemokratiet desuden flertallet, eller blev den største og dominerende mindretalsgruppe. Det gjaldt også København, mens kun en-

kelte mandater adskilte fra det konservative flertal på Frederiksberg. På dette grundlag banede partiet vejen for den universalistiske velfærdsstat i kombination med de muligheder, som både krise og vækst skabte .

Som en del af dens fordelings- og sikringssystem indgik stadig mere vidtgående statslige byggestøtteordninger, og de to ho-

De grønne beplantede bæltter i karrerne ved N.J. Fjords Allé på Frederiksberg. Bebyggelsen opførtes omkring århundredskiftet efter en kommunal bebyggelsesplan (Frederiksberg Stadsarkiv).

vedstadskommuner fulgte op med kommunalt boligbyggeri og yderligere understøttelse af bygge- og boligforeninger og bestemte typer af privat udlejningsbyggeri. Herved kom dette byggeri til at udgøre en fjerdedel af hovedstadens boligmasse i 1950 og halvdelen af boligproduktionen i perioden 1916-1950, højest under bolig manglen un-

der første verdenskrig og i 1920'erne, og igen under besættelsen og i de første efterkrigsår. Med den samtidig gennemførte lejeregulering kom huslejedannelsen i det ældre byggeri, desuden til at ligge betydeligt under markedsniveauet.

I det kommunale og støttede boligbyggeri blev lejlighederne op gennem perioden stadig større, og forsynedes med moderne bekvemmeligheder. Selve bebyggelsesmåden blev kendetegnet af stadig lavere bygningshøjde, større åbenhed samt mere udtalte grønne planløsninger: Først i form af lukkede og senere åbne storgårdskarréer, hvor gårdrummet indrettedes til fællesareal først med små legepladser og haver og siden med egentlige parkanlæg. Senere stokbebyggelser med grønne bæltter mellem blokke, og siden egentlige parkbebyggelser, hvor boligblokkene indpassedes i landskabslignende parkanlæg. I havebolig- og byggeforeninger og i en mindre del af det almen boligbyggeri blev enkelt- og dobbelthuse med små nette haver det gennemgående træk.

I kraft af det kommunale og understøttede nybyggeri fik de to hovedstadskommuner desuden et nyt instrument til at regulere bebyggelsen i yderdistrikterne, ligesom de kommunale opkøb af betydelige jordarealer fortsattes. I de københavnske indlemmede distrikter udarbejdes særlige bebyggelsesplaner for de kommunale arealer, og i nogle tilfælde også for private. På de øvrige private grundarealer opnåede kommunen ved godkendelse af vejplaner og dispensation for vejbredde via servitutpålæg at indpasse bebyggelsen i en større og samlet byplanlægning. Med de jorder kommunen selv rådede over, og de servitutter, der var lagt på private og frasolgte kommunale grundarealer, fik Københavns Kommune dermed afgørende indflydelse på bebyggelsen af over tre fjerdedel af de indlemmede distrikters samlede areal. På Frederiksberg formåede kommunen qua jordbesiddelser, støtte til dele af boligbyggeriet og udlæggelse af det sekundære kloaknet, og gennem forhandling med grundejerne at gennemføre vej- og

bebyggelsesplaner for hele yderdistriktet vest for Fasanvejene.

Gennem disse dispositioner lykkedes det at henvise nye fabriksanlæg til isolerede industriområder, mens det nye etagebyggeri blev samlet i bestemte zoner for denne type byggeri eller som kulisseebyggelser ud til de gennemgående hovedgader, bag hvilke der udlagdes udstrakte villakvarterer. Da der af de københavnske indlemmede distrikters områder anvendtes henholdsvis 3, 4 og 12 procent til kirkegårde, kommunale institutioner samt parker og anlæg, bevirkede det sammen med de udstrakte villakvarterer og kvartererne med lavt og åbent etagebyggeri, at ikke mindre end 65 procent af distrikterne fik en markant åben og grøn karakter. Med en nogenlunde lignende fordeling blev resultatet det samme i Frederiksbergs yderdistrikter.

Da de nye kirkegårde i hovedstadens yderdistrikter udlagdes i stor skala, blev de ikke blot betydelige bylunger, men fik også karakter af promenadeparker i kraft af store plæner, omfattende beplantninger og side- og stianlæg. Med den form for plantype, der efter århundredskiftet anvendtes til kommunalt og andet offentligt institutionsbyggeri, skabtes der også ad den vej væsentlige grønne byrum. Kommuneskolerne blev omgivet af haveanlæg, sportspladser og skolehaver, og i modsætning til det tidligere høje og ofte tætte hospitalsbyggeri lancerede de to hovedstadskommuner det moderne hospitalspavillonbyggeri adskilt af grønne bæltter, og omgivet af betydelige beplantede anlæg. Hertil kom store komplekser med aldersrenteboliger, som oftest blev udlagt som blokke i parklignende omgivelser.⁸

Mod yderligere indrømmelser i forhold til vej- og bygningslov indvilligede de private grundejere ofte i at udlægge beplantede veje, mindre pladser, grønne anlæg og fælles legepladser i de enkelte bebyggelser. Samme byrumselementer gik igen i de fleste områder, der blev styret af de kommunale sektorbyplaner for kvarterer med såvel havebolig- og byggeforeninger som højt

og halvhøjt etagebyggeri. I kvarterer og kulisseebyggeri med høj etagebebyggelse blev beplantede større pladsdannelser desuden udbredte.⁹ Trods den fremadskridende bebyggelse lykkedes det endelig at anvise nye kolonihaveområder på kommunale arealer, eller med aftale med DSB på arealer op til spor-og stationsanlæg.¹⁰

Med det kommunale og støttede boligbyggeri og en stram bebyggelsesregulering fik de to hovedstadskommuner sikret åben og ensartethed og grønne byrum i yderdistrikterne inden der i slutningen af 1930'erne gennemførtes en brugbar byplanlov, der tillige inkorporeredes i den samtidige københavnske bygge lov. Mens det grønne element i by og bolig var helt afgørende i bestræbelserne for at skaffe lys og frisk luft til hovedstaden og dens boligmiljøer, og blev ramme for leg, hvile og afslapning i de nære omgivelser, føjedes med den øgede fritid, der op gennem mellemkrigstiden kom de brede befolkningslag til gode, en ny grøn dimension til metropolens urbanisering.¹¹

Velfærdsstaten og fritiden

Omkring århundredskiftet var fritid noget som kun kom kapitalejere og det højeste lag af embedsmænd i private og offentlige virksomhed til gode. Trods forbud mod fabriksarbejde på søn- og helligdage og en vis nedsettelse af arbejdstiden via overenskomsterne var reel fritid ukendt for de brede samfundslag og særlig i arbejderklassen. Det fysiske hårde arbejds liv og tiden til transport mellem hjem og arbejde lagde beslag på halvdelen af døgnets timer, og udover den helt nødvendige hvile og restitution anvendtes resttiden til familiesamvær og kortspil i hjemmet og til nødtørftige arbejdsopgaver – indkøb, koksopbæring og reparation af sko, tøj og inventar.

Fritiden og dens anvendelse

Som følge af fagbevægelsen kamp og Socialdemokratiets stadig stærkere styrkeposition i både lands- og kommunalpolitik æn-

dredes billedet op gennem den første halvdel af det 20. århundrede. Med statens og de større bykommuner stadig større sociale ansvar for egne lønmodtagere gennemførtes i årene 1914-1919 2-4 ugers ferie med løn for tjenestemænd, og for lavere funktionærer og fastansatte arbejdere efterhånden 1-2 ugers ferie. På det private arbejdsmarked blev det offentlige normdannede, således at funktionærlaget også her opnåede de samme ferierettigheder. I 1919 blev 8 timers arbejdsdagen endelig en realitet, og dermed et af arbejderbevægelsen gamle kampkrav om døgnets opdeling i 8 timers arbejde, 8 timers hvile og 8 timers frihed. Samme år havde dog kun en fjerdedel af arbejderne i private virksomheder ret til 2-12 dages ferie – og endda kun et mindretal heraf med løn. Men ved de følgende overenskomster opnåedes så store indrømmelser på området, at to tredjedel af de privatansatte arbejdere i 1936 havde ret til mindst en uges ferie med løn. For at løfte de sidste restgrupper indførtes endelig ved lov i 1938 to ugers ferie med løngodtgørelse for alle lønmodtagere.¹²

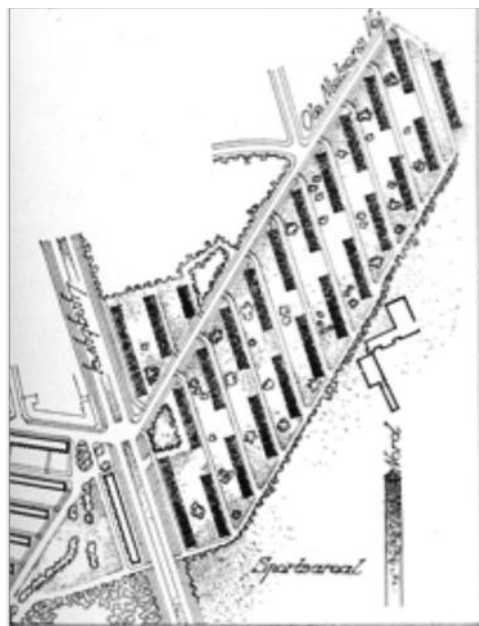
Med den øgede fritid, der opnåedes op gennem mellemkrigstiden, skabtes forudsætningen for et egentligt fritidsliv for samfundets brede lag. Markedsøkonomien kommersielle interesse udnyttede naturligvis de behov den øgede fritid skabte, men mest markant blev det mangeartede fritidsliv, der uden for hjemmet udviklede sig af befolkningens egen drift i form af deltagelse i kurser, foredrag og aftenskoleundervisning eller en tur på biblioteket eller teatret. Andre fritidsaktiviteter blev tilskyndet af en lang række såvel politiske som upolitiske både eksisterende og nystiftede organisationer, særlig for ungdommen, indenfor folkeoplysningen, den brede idræt m.m. En af aktørerne på fritidsområdet blev den socialdemokratiske arbejderbevægelse.¹³

For arbejderbevægelsen var fritidens anvendelse "et samfundsspørgsmål af første rang".¹⁴ Fritiden havde således tre funktioner for lønarbejderen på fabrik, kontor, butik eller lager. Dels gennem hvile at modvir-

ke den træthed, der fulgte af produktionslivet. Dels via oplevelse, forlystelse, adspredelse, afveksling eller spænding at kompensere for den ensformighed, monotoni og mangel på personlig udvikling og tilfredsstillelse, der havde indfundet sig med produktionens øgede mekanisering og arbejdsdeling, og blev forstærket af storbyens stereotype boligkarréer og arbejdersgade. Dels gennem afslapning, ro og fred at modvirke de stressfaktorer, som fulgte med produktionslivets arbejdstempo, rytme og larm, og understøttedes af storbylivets larm fra trafik, uro, larm fra naboer samt økonomisk og social usikkerhed.

I arbejderbevægelsens optik var det afgørende at tilvejebringe samlede fritids- og kulturpolitiske initiativer, der tog højde herfor, men også påvirkede de brede befolkningslag til "fornuftig fritidsanvendelse".¹⁵ Den kommercielle og passiviserende masse- og populærkultur blev anset for utilstrækkelig i den sammenhæng, hvorimod der blev sat lighedstegn mellem et aktivt fritidsliv og kultur i bredeste forstand. Kulturens udvikling blev anset for afhængig af, hvordan fritiden blev udnyttet, da hele den demokratiske folkekultur byggede på det intellektuelle arbejde menigmand præsterede i sin fritid. Fritidslivet skulle naturligvis have en personlig værdi, være frivilligt, lystbetonet og udtryk for interesse, og samtidig give den enkelte mulighed for at udfolde sig og udvikle sin horisont indenfor fællesskabet. Men fritiden blev også tillagt et større samfundsmæssigt sigte.

Afgørende var det, at der blev skabt lige adgang til fysik og intellektuel udvikling for arbejderklassen og samfundets øvrige brede lag i form af jævne fordeling af kulturgoderne og større bredde og lighed i fritids- og kulturtilbuddene, der i modsætning til den borgerlige individualistiske "nyder-kultur" skulle bygge på kollektivismen, det samfundsmæssige og "det almindelige menneske".¹⁶ Dette ville bidrage til en nedbrydning af klasseforskellene, således at der kunne opnås et fælles og lige samfund. Et

Parkbebyggelsen Ry Parken opførtes af Foreningen Socialt Boligbyggeri i 1932-1933 (De indlemmede distrikter, 1940, s. 83).

gennemdemokratiseret klasseløst samfund bl.a. baseret på bestræbelserne for at demokratisere kulturlivet i bredeste forstand under parolen "Kulturen for folket". Formulert af en af Socialdemokratiets største kulturpersonligheder Julius Bomholt i det skrift af sammen betegnelse, der i 1938 udmøntede partiets program fra 1934: "Danmark for folket".¹⁷

For at opnå målet etablerede den socialdemokratiske arbejderbevægelse op gennem den første halvdel af det 20. århundrede en række organisationer på kultur- og fritidsområdet. Først i form af læseselskaber, dagblade, sangkor, orkestre, kunstforeninger og arbejderidrætsklubber, som alternativ til de ældre borgerlige idrætsorganisationer. I 1905 stiftedes De Unges Idræt med vægt på forskellige former for idræt og vandreture uden for København, men siden kom en lang række forskelligartede aktiviteter til så som folkedans, musik, dramatik, øvelse i manuelle færdigheder og organiserede feriekolonier i skolernes sommerferie. Forlaget Fremad fulgte efter i 1912, og fik stor be-

tydning for bøgernes billiggørelse og udbredelse i bredere lag. Med forbindelse til dette virke stiftedes i 1924 Arbejdernes Oplysningsforbund, der tillige kom til at varetage en mangeartet virksomhed i form af aften-skoler, studiekredse og foredragsrækker, korrespondanceundervisning, andet skole- og kursusarbejde på arbejderhøjskolerne, samt filmcentral til indlån af film med vægt på bred samfundsoplysning. I 1925 stiftedes teatercentralen Arbejdernes Teater, i 1926 Arbejdernes Radioforbund, i 1936 Arbejdernes Kunstforening, og endelig fulgte i 1938 Folkeferie, senere Dansk Folkeferie, der fik til formål at tilvejebringe billige ferier til standardpriser.

Velfærdsstatens fritids- og kulturtilbud

Blev den brede befolknings fritids- og kulturliv i mellemkrigstiden set som en af forudsætningerne for den videre udvikling af arbejderbevægelsens velfærdsprojektet, dannede fagbevægelsens kamp og det fordelings- og sikringssystem, der allerede var

indbygget i tidens velfærdsstat grundlaget for det, som Julius Bomholt betegnede som "arbejdernes kulturelle kapital" – tilstrækkelig fritid, indkomst og velfærd. Og han fortsatte i den forbindelse: "Det er af meget stor betydning for den folkelige kultur, der skal gro i vor fritid, at der ikke er for stor afstand mellem de forskellige befolkningsgrupper. Hvis der er arbejdergrupper, der står udenfor, er det en alvorlig brist i vor sociale og nationale kultur."¹⁸

Hertil kom velfærdsstatens boligpolitik, som havde stået centralt i den socialdemokratiske velfærdstrategi siden 1880'erne og var blevet indledt i krigsårene og op gennem mellemkrigstiden. Gennem offentlig støtte til boligbyggeri og sanering af usunde bydele samt bebyggelsesregulering var der blevet skabt en stadig større god boligmasse til rimelig husleje. Da en del af fritiden var henlagt til hjemmet var tilstrækkeligt store og velindrettede lejligheder som i det moderne boligbyggeri af afgørende betydning for den enkeltes fordybelse i læsning og andre fritidssysler, til at lytte til radio og til at samles med familie og venner til samtale og diskussion. Det moderne boligbyggeri var desuden kendetegnet af lys, luft og små lystanlæg og kort afstand til legepladser, parker og idrætsanlæg. Herved blev by og land forbundet og der var blevet skabt rammer for et udendørsliv i fritiden i nærhed af boligkvartererne.

Udover disse grundlæggende forudsætninger skulle det offentlige fritids- og kulturpolitik i arbejderbevægelsens optik organisere fritidens muligheder ved at lægge rammene for og støtte fritidsaktiviteterne, og ellers være med til at sikre værdier og kvalitet. Her var det kommunale folkebiblioteksvæsen et centralt omdrejningspunkt, og havde ført til "litteraturens demokratisering".¹⁹ Bibliotekerne og skolerne skulle desuden stille lokaler til rådighed for møder, foreningsliv, studiekredse og andet folkeligt oplysningsarbejde. Hertil kom kommunernes idrætsanlæg, svømmehaller, tilvejebringelse af jord til kolonihaver samt ung-

doms- og aftenskoler, hvortil der fra 1930 ydedes statstilskud til lærerløn.²⁰

I forhold til film- og radiomediet skulle det offentlige sikre alsidigheden i forhold til tidens "syndflod" af kommercielle film gennem de institutioner, den nye filmlov fra 1938 havde skabt.²¹ Dels en statslig filmfond til støtte af en højnelse af filmproduktion og anskaffelse af kvalitetsbårne oplysnings- og undervisningsfilm. Dels en statslig filmcentral til distribution af disse film samt til køb eller leje af kunstneriske kvalitetsfilm.²² For så vidt Statsradiofonien – "der er vist igen, der tænker på at sælge den til private", som Bomholt udtrykte det. Arbejderbevægelsen anså radioen som meget central i demokratiseringen af kulturen, og betragtede den som "det vigtigste kulturinstrument i vor tid, og den bør i et land som vort være en opdrager til demokrati – en arena for den frie meningsbrydning overfor alle tidens aktuelle problemer".²³

Friluftsliv

Særlig fritidslivet i det fri fik i bredeste forstand stærk udbredelse i mellemkrigstiden. Sparsommelige funktionærer og faglærte arbejdere omsatte den frie tid og i øvrigt stigende realløn til et helårsliv med hus og have i Københavns yderdistrikter eller forstæderne, eller et fritidsliv i små velbyggede sommerhuse eller mere primitive lysthuse opført af genbrugsmaterialer i det sommerhusområde, der voksede frem i en smal stribe ned langs Køge Bugts kyst fra Hvidovre og til Solrød Strand – den jævne mands sommerhusbælte. De første havekolonier var skudt op i slutningen af det forudgående århundrede, og havde ført til dannelsen af Danmark Kolonihaveforbund i 1908, men det var den vundne fritid og kombinationen mellem friluftsliv og selvforsyning med grøntsager, der gjorde mellemkrigstiden til kolonihavens guldalder og resulterede i udlægning af stadig større mere eller mindre midlertidige kolonihaveområder.

For den meget store del af befolkningen, der var henvist til etagebyggeriet, og der-

udnyttelse af naturen til spejderliv, cykel- og vandreture, lejrLiv og mere idrætslignende udfoldelse.

Med det folkelige friluftsliv fulgte en række organisationer på området. Allerede i 1908 var Danmarks Naturfredningsforening (DN) stiftet for bl.a. at arbejde for almenhedens øgede adgang til naturværdierne. I 1910 nåede den internationale spejderbevægelse Danmark i form af Det danske Spejderkorps, og senere fulgte en række lignende korpsdannelser i eller udenfor spejdernes verdensorganisation. En vandrebbevægelsen med det formål at tilskynde til naturoplevelser, og i den sammenhæng at etablere særlige herberger, var opstået i Tyskland i årene før første verdenskrig. Det første vandrehjem i Danmark åbnede i 1919, og til indretning af et større antal ungdomsherberger stiftedes Herbergsringen i 1930 af række ungdoms- og friluftorganisationer. For at give unge der ikke var medlemmer af de stiftende organisationer mulighed for et vandrehjemsophold, dannedes samme år Dansk Vandrelaug, der snart fik et tæt samarbejde med Herbergsringen. Kort efter stiftelsen arrangerede laugene aften- og week-enture, andre fritids- og friluftaktiviteter, og forhandlede særlige rabatordninger med DSB og privatbaner.

Et aktiv friluftsliv lå tillige bag Lejrklubben Danmark der stiftedes 1926, og fik sin første lejrplads i Hundige to år efter. Organisationen skulle tilskynde til længerevarende ophold i naturen i form af teltslagning og lejrLiv, og virkede for oprettelse af flere lejrpladser til formålet. Klubben fik som de øvrige friluftorganisationer hurtigt et tæt samarbejde med DN, og udsendte fra 1930 foreningsbladet "LejrSport", og opnåede en så tæt forbindelse med de øvrige lejrklubber, der etableredes i tiden, at disse i 1939 med klubben som baggrund, dannede landsorganisationen: Lejrklubben for Danmark.²⁴ I 1942 dannedes endelig Friluftsrådet, som paraplyorganisation for alle friluft-, natur- og ungdomsorganisationer.

Programerklæringer for friluftslivet

I arbejderbevægelsen program for de brede lags fritids- og kulturliv indgik muligheder for et aktivt friluftsliv i bredeste forstand som et meget centralt element. Allerede i forbindelse fremlæggelsen af den socialdemokratisk støttede radikale regerings forslag til Danmarks første naturfredningslov i 1917, fastlagde Socialdemokratiets ordfører A.C. Meyer forudsætningen for det brede friluftsliv, og kædede det sammen med de første skridt til en velfærdsstat, der netop blev taget i disse år og den skærpede reguleringspolitik under og efter verdenskrigen. Om offentlighedens udvidede adgang til naturen gjaldt det, således om: "At give den danske befolkning større adgang til, hvad dansk er og ikke udelukkende at forbeholde det for de private, og i denne egoismens høj-sæson som vi lever i, hvor det kun gælder om at skrabe til sig og sætte alle hensyn til side, rent bortset fra, om det går ud over andre, synes det mig, at man også hvor talen er om færdselsret og naturfredning i snævre forstand, må kræve, at det offentlige interesser går forud fra de private". Og han fortsatte: "Der tilsigtes vel her en begrænsning af ejendomsretten, men egentlig burde al ejendomsret have en begrænsning og har den jo til en vis grad, og den har under krigssituationen yderligere fået en begrænsning. Krigen har gjort et indgreb i, hvad den private ejendomsret mener at kunne tillade sig og vil man undersøge om det, der således er sket, kan opretholdes i kommende tider, skal jeg lade disse tider selv give svaret. Min mening er herom, at man i hvert fald på adskillige punkter vil kunne opretholde en afgrænsning".²⁵

Ved fremlæggelsen af den første socialdemokratiske regerings forslag til en revision af 1917-naturfredningsloven i 1925, drejede de brede lags adgang til naturværdierne sig for Meyer om "at give sit fædreland til folket. Thi er det ret forstået, ikke netop opgaven for en socialist at give folket alle de fordele, et folk kan opnå indenfor et lands rammer, økonomisk såvel som åndeligt".

Og som han fortsatte videre i sin forelæggelsestale: "Hovedsagen for mig er at få en lov, der byder de brede lag adgang til den frie natur. Dette har stor værdi, ikke mindst for de store byer, specielt vel for København", hvor arbejderen "bor i et mellem- eller baghus, hvorfra sol og lys er spærret ude og hvis eneste virkelige tilfredshed må være den, at han kan flagre ud fra dette skumle bur mod det, der for os alle er målet: Solen, lyset, livet, den levende natur". Og Meyer afsluttede talen med: "Jeg vil håbe og ønske, at de tusinde af proletarer, der lever under forhold, som ingen af os ville leve under, hvis vi ikke var tvunget dertil, må blive åbnet rigere adgang til at færdes ude i det fri".²⁶

Havde spørgsmålet om naturadgang og de dertil koblede velfærdsstrategier frem til 1930'erne en vis klassekarakter, blev tilgangen senere mere universalistisk, selv om målet var det samme. Om friluftslivet understregede Bomholt ved Folketingets første behandlingen af den socialdemokratisk ledede regerings forslag til en ny naturfredningslov i 1937: "Det er vor opgave at gøre dette Danmark tilgængeligt for folket, at knytte folk og land så nært sammen som muligt". "Fredningen kan skyldes mange forskellige hensyn: æstetiske naturvidenskabelige, undervisningsmæssige, historiske og socialhygiejniske, og det sidste hensyn, det socialhygiejniske, er i vore dage ikke det mindst vigtigste. Der er i vore dage en voksende trang til at få adgang til naturens goder. Hver sommerdag og i ferietiden søger tusinde af mennesker ud til skov og strand, og det er en såre vigtig opgave af skaffe denne befolkning adgang til vort lands naturværdier. Det gælder den store by Københavns befolkning, men kravet gør sig også gældende i mange af vore købstæder og mindre bysamfund. Det er derfor naturligt at stat og kommune går i spidsen med at åbne adgangen til udyrkede arealer." Og Bomholt afsluttede sin ordføretale med at naturadgang og fredning "er på sin vis et Danmark for folket".²⁷

I sin forlæggelsestale var naturfredning for statsminister Stauning ikke blot et spørgsmål om den brede folkelige "adgang til skønheds- og sundhedskilder", men tiltag, der "udvider samfundets ret til at frede naturen i folkets interesse", "redder disse store naturværdier fra undergang" og samtidig vil gøre sig "fortjent af alle grundejere ved at forhindre udslag af tåbeligt snæversyn til skade for efterkommerne". Med en vis skelen til den tidligere opfattelse af kulturens klassekarakter kom Bomholt i folketingsdebatten ind på den mere æstetiske side af naturfredningen, idet han udtalte: "Jeg bør for at indgå misforståelser forudsikke den bemærkning, at skønhedsforståelsen, forståelsen af landskabet skønhed i nogen grad skifter karakter med de skiftende tider. Vi der er børn af det tyvende århundrede, ser skønheden i en silo i havneterrænet, skønheden i de elektriske ledninger langs landevejslinjen, skønheden i fabrikksskorstene og teknik. Vi har ikke opfattelsen af den førindustrielle idyl er det eneste skønne [den borgerlig naturopfattelse]. På den anden side erkender vi at de landskaber, der viser det urgamle Danmark, strandenes, hedernes og de naturgroede skove Danmark bør bevares".²⁸

Ved fredninger og naturadgang var rammen sat for den brede befolknings friluftsliv, og dermed for rum til rekreation, hvile og nydelse af livet i frisk luft og naturlige omgivelser. Eller som Meyer ved debatten i 1925 konstaterede "til den glæde, hvert menneske har ved, når arbejdet hviler, når det er fyraften eller søndag at kunne drage ud i naturen og ånde rigtig ud, styrke lungerne og ilte sit blod, således at han kan vende livsglad tilbage til opgaver, der er dagens".²⁹ Men friluftslivet rakte videre, og som Stauning udtrykte det i 1937 "naturen kan i forstærket grad blive folket tilflugtssted for fysisk udvikling og for almindelige højnelse af sundhed og kultur."³⁰ Naturen blev derved også rammen for adspredelse, oplevelse, udfordringer og aktivitet med vægt på kropskultur. I naturen kunne alle

være lige i kraft af kroppens formåen, hvorved kulturens klasseforskelle kunne udjævnes samtidig med at livet i naturen kunne give en fornemmelse af konkret tilegnelse af steder imodsætning til by- og produktionslivets anonyme og fremmedgørende livsform.³¹

Hovedstadens nærrekreative områder

For at skabe de fysiske rammer for både det organiserede og individuelle friluftsliv, men også for blot hvile, afkobling, udflugter, boldspil, børns leg, adspredelse og anden fysisk udfoldelse tilvejebragte hovedstadskommunerne op gennem mellemkrigstiden i yderdistrikterne 20 større nærrekreative områder i form af folke- og idrætspark. Nogle som rene folkeparker med betydelige beplantninger, stianlæg, bænkepladser, legepladser, plæner og i nogle tilfælde også med friluftsscener. I andre tilfælde rene idrætsfaciliteter lige fra åbne områder med boldbaner med mindre klubhuse til egentlige idrætspark med atletikstadion, opvisningsbaner, hal til forskellige former for boldspil, samt mere vidtstrakte udendørs træningsbaner. Ved Genforeningspladsen og Sundby i København og ved Sønderjyllands Allé på Frederiksberg integreredes folkepark- og idrætsfaciliteten i ét anlæg. I Lersøparken blev folkeparken kombineret med arealer til skole- og kolonihaver.

Da København og Frederiksberg havde en yderst begrænset adgang til strandområder, der egnede sig til friluftsbadning, udlagdes Amager Strandpark til formålet, og fik græsarealer til solbadning og teltslagning. En større teltplads indrettedes desuden på det store græsareal, der ved Bellahøj kun en gang om året anvendtes til dyrskueplads.³²

Det absolut største nærrekreative område blev det grønne sammenhængende græsebælte, som Københavns Kommune udlagde i årene 1938-1943 op til de tilgrænsende sognekommuner. Forbundet med gang- og

cykelstianlæg omfattede græsebæltet både forskellige parkformer og særlige naturparker, hvor det oprindelige sø-, mose-, eng- og ålandskab forsøgtes bevaret, samtidig med at der blev indtænkt de nødvendige parkelementer som siddepladser, legepladser, om vinteren kælkebakker og skøjtebaner, og ellers store plæner.

Utterslev Mose, som blev fællesbetegnelse for både denne mose, Brønshøj Kirkemose, Søborg Mose samt gården Brønshøjholms jorder, kom til at udgøre græsebæltets største anlæg, og udlagdes som naturpark med et areal, der var fire gange større end Fællesparkens. Mosernes landskabelige karakter besvaredes så vidt muligt, men som hovedstadens nærmest naturområde måtte de indrettes med de nødvendige parkelementer, som kunne tilgodese alle former for friluftsliv, andre rekreative og æstetiske formål. De forskellige elementer blev dog så nænsomt som muligt indpasset i parklandskabet, hvis variation og beskyttelse blev opnået med omfattede beplantninger af busketter og en samlet randbeplantning.

Som parkbæltets mest centrale anlæg og det naturrekreative omdrejningspunkt for hele hovedstaden blev Utterslev Mose med Bispebjerg Parkallé og Lersø Park Allé forbundet med Lersøparken og inde på broerne Fælledparken, samtidig med at der blev indgået overenskomst med Gladsaxe Sognekommune om at etablere en facadeløs parkvej, senere Hareskovvejen, med forbindelse fra Borups Allé og dermed fra Nørrebro og det nordlige Frederiksberg og helt ud til Bøndernes Hegn i Hareskoven.

Med gang- og cykelstier blev Utterslev Mose mod øst sat i forbindelse med Emdrup Sø og i to af de andre verdenshjørner med det grønne græsebæltets øvrige parker. Mod nord naturparken Gyngemosen, der strakte sig ind Gladsaxe Sognekommune, og hvis moser og enge blev holdt i naturtilstand og suppleredes med plæner, stier og bænke. Mod vest Vestvolden og naturparken Kagsmosen, der med vandområder og rørskov stod i forbindelse med Kroge-

Større folke- og idrætsparken i hovedstaden

København

Ryparken Idrætsplads. Anlagt 1938 ved Lyngbyvej. Baner til: Badminton, tennis, fod- og håndbold samt skydning.

Emdrup Søpark. Anlagt 1930 vest for Lyngbyvej. Prydpark omfattede den vestlige søbred med græsplæner og stier samt fredede træpartier på søens nordside. I tilknytning til søparken den skovagtige park Lundehusskoven øst for Lyngbyvej.

Emdrup Idrætspark. Anlagt 1927 mellem Nøkkerosevej og grænsen til Gentofte Kommune. Omfattende: klubhuse, atletikstadion, samt baner for tennis samt fod- og håndbold.

Lersøparken. Anlagt 1909-1910 mellem Tagensvej og Lyngbyvej. Udlagt med store plæner til boldspil, hvile og afslapning, stier samt skole og kolonihaver.

Genforeningspladsen. Anlagt 1918-22 ved Borups Allé og Hulgårdsvej. Udlagt med idrætsplads med fodbold- og tennisbaner samt atletikstadion og omgivende busketter, gangstier og siddepladser. Pladsen indrammedes af storgårdskarréer på alle sider.

Rødkildeparken. Anlagt 1927 mellem Hulgårdsvej og Bellahøjvej. Udlagt med græsplæne, stier, legepladser og soppebassin. I tilslutning til parken dyrskueplads, lejrplads for udenbys og udenlandske turister samt græsklædt parkeringsplads.

Bellahøjparken. Anlagt 1939 nord for Bellahøjvej og dyrskuepladsen. Udlagt med plæner og sti- og bænkearealer og fra 1952 med amfiteatralsk friluftsscene.

Degnemosen. Anlagt 1926 i forbindelse med ovenstående. Udlagt med gangstier, legepladser, stier, opholdspladser samt kælkebakke.

Brønshøjparken. Anlagt 1936 mellem Frederikssundsvej og Hareskovvej. Udlagt med plæner og busketter omkring en lille sø.

Husumparken. Anlagt 1932 syd for Frederikssundsvej. Udlagt med græsarealer, stier, og bænke.

Grøndalsparken. Anlagt 1929-1938 af Københavns og Frederiksberg kommuner som 3 km langt grænsebælte mellem de to byer fra Borups Alle til Damhussøen ved Ålekistevej. I slutningen af 1920'erne anlagdes strækningen mellem Borups Allé og Godthåbsvej, i 1933 stykket mellem Godthåbsvej og Finsensvej/Jernbane Allé og i slutningen af 1930'erne linjen fra ned til Peter Bangs Vej, og herfra videre mod Damhussøen. Udlagt som promenade- og hvilepark med busketter, stisystem, liggeplæner, legepladser og kunstige kælkebakker.

Vanløse Idrætspark. Anlagt 1941 vest for Ålekistevej med fodboldbane og tre træningsbaner.

Rektorparken. Anlagt 1958 mellem Vigerslev Allé og Vestre Kirkegårds Allé. Udlagt med plæner, legepladser og busketter.

Lergravsparken. Anlagt 1925 som en mindre lund med træer, græsplæne og gangstier.

Kastrup Fortet. Anlagt 1887 som en del af Københavns ydre befæstning. Overladt til kommunen i 1925 og fra 1933 omlagt til folkepark. Senere indrettet med friluftscene, restaurant og salgsboder.

Amager Strandspark. Anlagt 1933-1949 i tilknytning til ovenstående mellem Øresundskysten og Amager Strandvej fra Øresundsvej og ned til grænsen til Tårnby Sognekommune. Udlagt med sandstrand og plæner til solbadning og teltslagning.

Sundbyvester Park og Sundby Idrætspark. Påbegyndt 1923 mellem Irlandsvej og Englandsvej. Udlagt som kombineret folke- og idrætspark med beplantninger, plæner, legeplads og soppedam i parkdelen mod nord og samt mod syd idrætsanlæg i form af hal til håndbold og badminton, opvisningsbane, som kernen i et atletikstadion og udendørs baner for tennis, fod- og håndbold.

Frederiksberg

Lindenvangsparken. Anlagt 1932 som folkepark i Lindenvangskvarteret mellem Peter Bangsvej, P.G. Ramms Alle, Dalgas Boulevard, Finsensvej og Ved Lindevangen.

Idræts- og parkanlægget ved Sønderjyllands Allé. Anlagt 1923-1926 mellem Peder Bangsvej og Sønderjyllands Allé

Idrætsanlæggene ved Peter Bangs Vej og Jens Jessensvej. Anlagt 1926-1962 omfattende såvel KBs som kommunens anlæg.

bjergparken – et 2 km langt parkbælte langs Harestrup Å. Ved dræning blev den tilstødende tidligere Bagså tørlagt, og omdannet til en stor græsslette omgivet af piletræer, og fik navnet Damhusengen, og fortsatte ned mod Damhussøen med omgivne friluftsarealer med græsskråninger, busketter og gang- og cykelstier.

På den anden side af Roskildevej stod søen i forbindelse med folkeparken, Vigerslevparken, der med græsplæner, boldbaner, legepladser og en tæt randbeplantning langs Damhus Å dannede forbindelsesled til Valby Parken og Kalvebod Strand på den anden side af Gl. Køge Landevej. Valby Parken var dannet ved opfyldning og udlagdes som folkepark med udstrakte græsplæner, fodboldbaner, staude- og rosenhaver samt ungdomshaver og kolonihaver. Tæt ved an-

lagdes Valby Idrætspark som senere udstyredes med fodboldbaner, opvisningsbane med 4000 tilskuerpladser og et atletikstadion med løbebaner, holdboldbaner m.m.³³

Hovedstadsoplandet

Selv om hovedstadens opland frem til slutningen af 1800-tallet stadig var et vidtstrakt landboområde, havde de nordlige egenes naturmæssige værdier siden 1600-1700-tallet fungeret som rekreativt opland for Københavns befolkning. I den tidlige enevælde i form af kongelige slotte og landsteder og fra midten af det 18. århundrede i form af de land- og lyststeder som det mest velstående københavnske storborgerskab opførte her.

Rekreation

Fra slutningen af det 19. århundrede opstod de sommerhus- og villastationsbyer, der til rekreation for industrikapitalismens nye borgerskab i et smalt bælte krøb op langs Øresundskysten fra Klampenborg til Helsingør. Efter århundredskiftet fulgte samme velhaversegments egentlige sommerhusområder ved Kattegatskysten fra Helsingør til Gilleleje, og på samme tid udviklede Hareskovby sig, efter åbningen af Slangerup-banen i 1906, til en blandet villa- og sommerhusby for det mere velbeslåede mellem-lag.

Med Hovedstadsmetropolens massive befolkningstilvækst op gennem mellemkrigstiden, og de brede befolkningslags stadig mere udbredte friluftsliv, øgedes presset ikke blot på hovedstadens nærrecreative områder, men også det omgivende oplands naturområder. Hertil kom, at transportmidlerne gjorde befolkningen mere mobil. Cyklen var blevet hver mands eje, og cyklister søgte i stadig større strømme mod de nærmest liggende naturområder, mens det stigende antal motorkøretøjer og den forbedrede kollektive trafik i form af flere rutebilsforbindelser, de første S-banestrækninger og hyppigere drift på de øvrige nærbaner gjorde det muligt at nå længere ud i oplandet. En måling af trafikken ud af København den sidste søndag i juni i 1930 og igen i 1935 kunne da også vise en samlet forøgelse på 30 procent alene på disse få år, og kunne samtidig i 1935 konkludere, at tæt ved en kvart million af hovedstadsbefolkningen befandt sig udenfor København og Frederiksberg på denne sommerdag.

Dyrehaven og Dyrehavsbakken, Lyngby og Bagsværd Sø samt Furesøen med dertil knyttede traktørsteder havde længe været de mest yndede udflugtsmål for hovedstadens jævne befolkningssegment. Herudover kom Hareskoven og Hareskovpavillonen på Slangerup-banen, og længere ude med eget trinbræt Fiskebæk hotel og traktørsted mellem Furesøen og Farum Sø, og de dertil liggende meget store skovområder. Men i for-

hold hovedstadsbefolkningens stadig mere udbredte friluftsliv var det dog helt utilstrækkeligt, og hertil kom så de fremvoksende forstæders stadig større arealbehov.

Forstadsdannelser

Allerede da København i 1901-1902 gennemførte de store indlemmelser, var der i det landlige opland uden for den nye københavnske kommunegrænse ved at fremvokse mindre forstadsdannelser. Det drejede sig først og fremmest om den sammenhængende villaby i Hellerup, Charlottenlund og Ordrup, der sammen med villabyen omkring Gentofte landsby bevirkede, at Gentofte Sognekommune, med et folketal på godt 14.000, allerede ved århundredskiftet havde udviklet sig til en egentlig forstadskommune. Udover Gentofte-forstaden kom så villabyer med i alt knap 6.000 indbyggere i Søborg langs Frederiksborgvej i Gladsaxe Sognekommune, Taarbæk i Lyngby-Taarbæk Sognekommune, samt flere steder i Tårnby Sognekommune.

Parallelt med hovedstadens udbygning i det følgende halve århundrede fortsatte forstadsudvikling i det nordlige opland. I 1950 var Gentofte Kommune stort set udbygget, og folketallet nået godt 88.000. Fra de ældre villabyer havde kommunens bebyggelse bredt sig mod nord og vest, og her smeltet sammen med, dels villabyen i Søborg, der i Gladsaxe Kommune samtidig havde bredt sig til landsbyerne Buddinge og Bagsværd, dels de villakvarterer, der fra den gamle stationsby i Lyngby voksede mod syd og i øvrigt også mod vest og øst. I Lyngby-Taarbæk Sognekommune var der desuden opstået større villakvarterer i Sorgenfri og Virum, og det samme gjorde sig gældende i Holte, Nærum og Vedbæk i Søllerød Sognekommune.

Samlet udgjorde forstæderne i oplandets nordlige egne to tredjedele af befolkningstallet i hovedstadsmetropolens forstæder, mens godt 20 procent var fordelt på større eller mindre sammenhængende forstadsdannelser i Tårnby, Herlev, Rødovre og

Hvidovre, der ligesom i Gentofte og Søborg var vokset sammen med København. Både før og efter byplanloven fra 1938 havde kommunerne efterhånden reguleret forstæderne på samme måde som i hovedstadens, hvorved der blev opnået en tilsvarende åbenhed og zonevis opdeling af bebyggelsesarter. På nær begrænsede industriområder og et fremvoksende og offentligt støttet etagebyggeri blev forstæderne dog i første omgang præget af udstrakte villaområder af stærkt varierende karakter – alt fra palæagtige villaer i Gentofte Kommune til nette muremestervillaer, bungalows og primitive småhuse af forskelligt byggemateriale i forstadsbæltet i sydvestlig retning. Lige på nær stationsbyerne, der havde udviklet sig til en art satellitbyer til hovedstaden, bevarede den øvrige del af Vestegnen og Amager derimod det landlige præg op til midten af århundredet.

Mens forstadskommunerne ved århundredskiftet kun udgjorde syv procent af hovedstadsmetropolens befolkning, havde befolkningstilvæksten i de følgende årtier her været så stærk, at forstæderne med et folketal på tæt ved 300.000 i 1950 kunne tegne sig for en fjerdedel af metropolens samlede befolkning. I midten af det 20. århundrede omfattede den danske hovedstadsmetropol således et geografisk område, der i alle verdenshjørner strakte sig over 10-20 km, og med København og Frederiksberg som centrum rummede knapt 1,2 million indbyggere.³⁴ Det eneste bysamfund i Danmark, der bare tilnærmelsesvis kunne måle sig med samtidens metropoler i det øvrige Europa og i Nordamerika.

Urbaniseringens pres

Det koncentriske lag af forstæder, der siden århundredskiftet var blevet lagt udenom selve hovedstaden bevirkede, at hovedstadsmetropolen kom til at udgøre et så omfattende geografisk område, at der blev stadig større afstand fra København og Frederiksberg til oplandets ubebyggede og rekreative områder, men også at borgerne i selve forstæder-

ne efterhånden fik behov for adgang til sådanne områder. Samtidig havde forstadsbebyggelserne gjort et stadig større indhug i eller direkte afspærret befolkningens adgang til disse områder. Tidligt havde villastationsbyer og sommerhusbebyggelserne med indhegnede haver helt ned til stranden spærret adgang til det meste af Øresundskysten og dele af Nordkysten. I udkanten af det der nordlige forstadsbælte var stadig større villaområder desuden begyndt at omklamre egnens store sø- og skovområder, hvorved adgangsforholdene blev vanskeligere på samme tid, som naturværdierne i forlandet op til disse områder blev ødelagt.

Hovedstadsmetropolens opland mod vest henlå godt nok som et fladt åbent agerland med landsbyer og udflyttede gårde, men var i fuldt omfang udnyttet til landbrugs- og gartneridrift, og dermed utilgængelig for friluftsliv. Samtidig havde mange af de stationsbyer der i den sidste halvdel af det 19. århundrede var skudt op langs stam- og sidebanerne, vokset sig ganske store og fået betydelige villakvarterer, der var begyndt at vokse ud i det åbne land.

Selv om Vestegnen ikke kunne opvise de samme naturområder som mod nord repræsenterede kyststrækningen langs Køge Bugt dog et betydeligt rekreativt område for friluftsliv for hovedstadens brede befolkning. Som følge de stedlige sognekommuners manglende bebyggelsesregulering truede her planløse sommerhusbebyggelser med tilsvarende landskabsmæssig ødelæggelse og afspærring af strandadgangen, som kendetegnede Øresundskysten. Herudover var mange af de tilbageværende åbne strandgrunde og andre friarealer, som følge af den stærkt stigende søgning til området, ved at blive opfyldt af privatejede kroer, traktørsteder, badeetablisser med restauranter, kabiner, teltlejrpladser, træhuse til udlejning samt strandparker. Nogle af anlæggene blev drevet på kommercielt grundlag, mens andre var andels- eller foreningsbaserede, således at man skulle betale eller have tegnet andele eller medlemskab for at benytte faci-

liteterne, og dermed få adgang til disse rekreative arealer.³⁵

De første grønne initiativer

Mens både hovedstaden og forstadskommunerne enkeltvis forsøgte at løse urbaniseringsens udfordringer gennem en stadig strammere bebyggelsesregulering, fandtes der for hele hovedstadsområdet ingen samlet og overordnet trafik- og bebyggelsesplanlægning, hvori også rekreative områder kunne indgå.

De store linjer skitseres

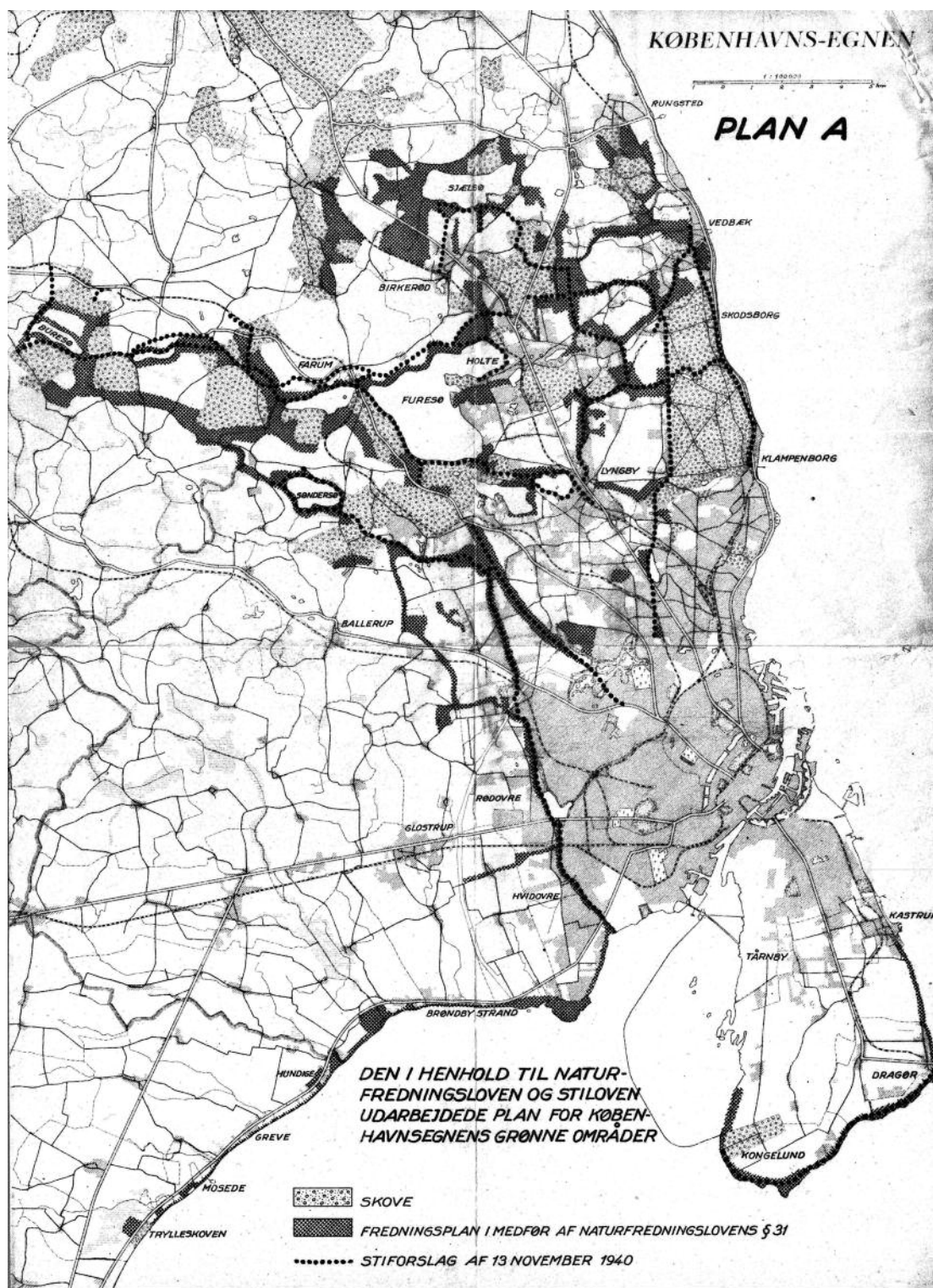
I det lys nedsattes på initiativ af Dansk Ingeniørforening med kommunale og statslige repræsentanter i 1922 Trafiklinjeudvalget, hvis betænkning lå færdig i 1926. De vejplaner der gennemførtes i de følgende år i Københavns Amt, kom til at bygge på det omfattende system af radial- og ringveje, som udvalget lagde op til. Udvalgets forestillinger om, at disse vejplaner på sigt også kunne indgå i forstadskommunernes kommende byplaner, og være afsæt for det fælles overordnet byplanarbejde, som man direkte opfordrede til, betegnede dermed det første skridt mod mere regionale planlægningsbestræbelser på tværs af kommunegrænserne i en større del af hovedstadsmetropolen.³⁶

Disse bestræbelser understøttedes yderligere af Akademisk Arkitektforening, der i 1927 i det 29. bind af Arkitekten over 70 sider lod Steen Eiler Rasmussen og en række andre af tidens førende ind- og udenlandske fagfolk bedømme Trafikudvalgets betænkninger ud fra en byplanmæssige vinkel. Indlæggene gav anledning til en række regionalplanmæssige spørgsmål og perspektiver, herunder også en bestemt parkpolitik, hvis konturer tegnedes af Gentoftes stadsgartner Gudmund Nyeland Brandt. Han pegede i sit indlæg på, at store parkanlægs behov for store sammenhængende flader hurtigt ville blive besværliggjort med den omfattende forstadsbebyggelse, der allerede var sket og yderligere ville følge.

Brandt forestillede sig et kommende parksystem i hovedstadsmetropolen bestående af erhvervede eller fredede friarealer i forbindelse med eksisterende moser, søer, lunde og skove forbundet med hinanden og selve hovedstaden af særlige grønne parkforbindelser.³⁷ I sine forestillinger om etableringen af et kommende parksystem i hovedstadsmetropolen berørte Brandt naturfredningsspørgsmålet, der var blevet rejst allerede i slutningen af det 19. århundrede. I 1905 var Udvalget for Naturfredning blevet oprettet og havde fået til opgave at arbejde for naturfredning ud fra et naturvidenskabeligt og æstetisk synspunkt, men ikke ud fra et rekreativt formål med offentlig adgang til naturværdierne.

Nærmest som opposition hertil var Danmarks Naturfredningsforening (DN) etableret i 1911, idet organisationen skulle virke for, såvel naturfredning ud fra de hidtidige præmisser, som befolkningens adgang til både fredede arealer og naturområder, som offentligheden var udelukket fra. Naturfredningsforeningens mere socialt anlagte tilgang til frednings- og natursagen vandt i lyset af tidens fokus på velfærdsreformer større indpas, både samfundsmæssigt og landspolitisk i Socialdemokratiet og Det radikale Venstre. DN blev dermed en central aktør bag Danmarks førnævnte første naturfredningslov fra 1917, som netop blev fremlagt af den radikale regering på basis af de to partiers flertal i Folketinget.

Loven fik det sigte, som DN havde arbejdet for: Dels naturvidenskabeligt og æstetisk baseret fredning af områder af hensyn til skønhed eller ejendommelighed samt af planter, dyr og geologiske dannelser, dels sikring af adgang til og færdselsret i naturen af hensyn til befolkningens friluftsliv, dels generelle regler om adgang til offentligt ejede skove, uopdyrkede områder og i visse tilfælde til strandarealer. Nedsatte fredningsnævn i hver amtsrådsreds, og et overfredningsnævn som ankeinstans, skulle gennemføre de konkrete fredninger. Fredningsnævn kunne indgå frivillige overenskomster

Tremandsudvalgets frednings- og stiplan fra 1940 (En redegørelse for udvalgets arbejde og for planernes videreførelse, Udvalget vedrørende Københavnsegnens grønne områder, 1954)

med ejere om fredning og færdselsret, eller ved kendelse og mod erstatning pålægge samme. Til erstatning skulle statens udrede halvdelen, mens den anden halvdel skulle dækkes af København Kommune, Frederiksberg Kommune, eller købstadskommunerne og på landet amtskommunen. Bygnings- og sundhedskommissioner samt politimyndigheden kunne rejse sager overfor fredningsnævnet, der tillige kunne nedlægge forbud mod, at der på landet opstilledes reklameskilte, plakater og lign.

Som helhed fik loven en velvillig behandling af Rigsdagen, selv om Landstingets borgerlige af hensyn til ejendoms- og dispositionsretten i forhold til fast ejendom fik beskåret det oprindelige forslags mere vidtrækkende bestemmelser. Det på trods kom 1917-naturfredningsloven med sit regulerende og sociale sigte til at ligge på linje med den regulerings-, velfærds- og boliglovgivning, der på samme tidspunkt og op gennem mellemkrigstiden dannede fundamentet for den fremvoksende velfærdsstat.³⁸

På dette grundlag og med en stadig større medlemstilgang styrkedes DN op gennem 1920'erne, og arbejdede for en udvidelse af naturfredningsloven. Samtidig lykkedes det for DN at vinde en af samtidens største politiske skikkelser for naturfredningssagen – Socialdemokratiets formand, først socialminister og siden statsminister, Thorvald Stauning.³⁹

De første grønne anlæg

Med den stadig større politiske og organisatoriske bevågenhed i forhold til de brede lags friluftsliv, ideerne om en omfattende parkpolitik, som en del af en fremtidig regionsplanlægning for hovedstadsmetropolen, og DN's samtidige arbejde for udvidet naturadgang for befolkningen, var banen kridtet op til konkrete lokale initiativer i løbet af 1920- og 1930'erne.

Allerede i 1918 havde Gentofte Kommune overtaget Øregårds Parken og omdannet denne til en folkepark, og siden fulgte både Gladsaxe og Lyngby-Taarbæk Sognekommuner

op med tilsvarende anlæg i tilknytning til disse forstæders søer og skove. Selv om forstædernes nærrekreative anlæg også kunne benyttes af hovedstadens befolkning, var de primært etableret af hensyn til de pågældende forstadskommuners borgere. Forsøg på at skabe fjernrekreative områder primært for hovedstadsbefolkningen blev derimod koncentreret til kystområder ved Øresund og Køge Bugt.

I 1926 blev Charlottenlund Slots strandhave, under navnet, Charlottenlund Strandpark åbnet for offentligheden. Året før var den private søbadeanstalt i Klampenborg nedbrændt, og da der var risiko for, at der på strandgrunde ville blive opført etagebyggeri, erhvervede staten med statsminister Staunings direkte medvirken arealet i 1929. 40 procent af udgiften refunderedes af Københavns Amtskommune, Gentofte og Lyngby-Taarbæk kommuner samt Københavns og Frederiksberg kommuner. De deltagende myndigheder dannede herefter I/S Bellevue Strandpark, der frem til 1932 anlagde den nye strandpark, bestående af selve stranden skabt gennem sandopfyldning i Bellevue Bugten og frem til Strandvejen store plæner med beplantninger.

På initiativ af DN og igen med Staunings direkte medvirken overtog Gentofte Kommune i 1929 Hvidøre Strandgrund med bidrag fra amtskommunen og de to hovedstadskommuner.⁴⁰ Strandgrunden blev i årene 1930-1931 indrettet til Hvidøre Strandpark lige syd for Bellevue. Da Charlottenlund Fort blev åbnet for offentligheden i 1932 var det naturligt at forbinde dette og Charlottenlund Strandpark med de nordlige strandparker med en ny strandvej, hvorved adgangen til kysten kunne åbnes på denne strækning. Med vejanlægget og de nye strandparker blev der i kombination med Dyrehaven og Dyrehavsbakken samt travbanen i Charlottenlund, cykelbanen i Ordrup og Galopbanen i Klampenborg skabt et stort fjernrekreativt område i hovedstadsmetropolens nordøstlige hjørne til glæde for Københavns og Frederiksbergs befolkning.⁴¹

I 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne blev der fremsat en række planer, der langs Køge Bugt udlagde betydelig strandparker med tilhørende lejrpladser og folkeparker med forbindelse til hovedstaden af en ny bane og strandvej. Ved den endelige anlæggelse af den nye landevej langs Køge Bugt i årene 1930-1935 sikredes offentlig adgang til en militær øvelsesplads ved Avedøre, arealer ved Mosede Batteri med strand og lejrplads og et mindre areal ved Solrød Strand, samt udsigten fra vejen over bugten ved Store og Lille Vejleå.⁴² Desuden var der i 1928 gennemført fredning og åbning af stranden, hederne og plantagen ved Jernen ved Karlstrup Strand, ligesom Københavns Kommune nord for samme år havde opkøbt et større areal til samme formål. I 1935 etableredes endvidere de filantropiske selvejende institutioner "Klinten" og "Solbjerg" med støtte fra Frederiksberg Kommune rekreative arealer ved henholdsvis Greve-Hundige og Karlslunde Strand. Trods statens og to hovedstadskommuners initiativer måtte Egnspanudvalget i 1936 konstatere, at de tidligere storstillede planer langt fra var blevet realiseret langs Køge Bugt. Behovet for fjernrekreative områder langs bugten var fortsat stærkt påtrængende ligesom andre steder i hovedstadsmetropolen.⁴³

Den grønne betænkning

Samtidig med at Dansk Byplanlaboratorium i 1925 kastede sig ind i en vedholdende agitation for en virkningsfuld byplanlov, havde organisationen i 1928 taget et lokalt initiativ i forhold til hovedstadsmetropolen, hvor netop det by- og regionplanmæssige behov var mest påtrængende. Det førte til oprettelsen af netop Egnspanudvalget, der skulle fortsætte det planlægningsarbejde, som Trafiklinjeudvalget havde påbegyndt. Udvalget, der talte repræsentanter fra sogne- og amtskommuner, de to hovedstadskommuner, statslige myndigheder, DN og andre organisationer, skulle udarbejde en

regionsplan for hele hovedstadsområdet, og her skitsere trafiklinjer og områder til særlig brug for bolig og erhverv, samt beliggenheden af åbne pladser, parker og fredede områder.

Med det fokus og de initiativer, der allerede var sat i gang i forhold til det sidste element i Egnspanudvalgets kommissorium, skulle udvalget i første omgang sikre egnens friluftsområder og adgangen hertil. Med dette sigte nedsatte Egnspanudvalget et underudvalg, der efterfølgende gennemførte undersøgelser, som mandede ud i et forslag til et system af områder for hovedstadsbefolkningens friluftsliv. Forslaget blev positivt modtaget af de berørte kommuner, og på det grundlag besluttede Egnspanudvalgets at fremme og udgive forslaget, der udkom i 1936 som bog med titlen: "Københavns Egnens grønne områder" – i daglig tale betegnet "Den grønne betænkning".

Betænkningen lagde op til, at parksystemet ved Københavns grænselinje blev sat i forbindelse med nordforstædernes skov- og søområder og de yderligere områder, der gennem naturfredning skulle sikres her. For at etablere forbindelsen til disse naturområder skulle der fra Utterslev Mose udgå tre radiale forbindelsesbælter: Dels et stianlæg langs Gentofte Rende med videre forbindelse til Dyrehaven og helt frem til fredede områder i Vedbæk. Dels et bredt parkbælte gennem fredede moser syd for til Hareskoven med videre forbindelse til Farum. Dels stier til de nævnte moser med videre forbindelse til Søndersø og længere ude Bure Sø. I de nordlige forstæder lagde betænkningen desuden op til fredninger både i det åbne land og op langs skov- og vådområder, samt et vidtforgrenet koncentrisk stisystem, der skulle forbinde radialstierne og løbe i det åbne lands grønne bælter, og dermed sætte de eksisterende og fredede naturområder i forbindelse med hinanden.

På Vestegnen forestillede den grønne betænkning sig bevaring af eksisterende naturværdier i form af mose- og egndrag, samt etablering af nye udflugtsområder ved

anlæggelse af statsskove i tilknytning hertil. I planerne indgik to radiale stibælter, der skulle forbinde det københavnske grænseparkbælte med Vestvolden, som tænkte fredet og åbnet for offentligheden i hele sin længde for mod syd at flyde sammen med et større fredet område ved Avedøre Holme. Herfra skulle udgå et stibælte mod nord langs Kalvebod Strand til Valby Fæled, og mod syd til Hundige Strand langs Køge Bugt, hvor der for i videst mulige omfang skulle ske fredning af strandarealerne. Tilsvarende dispositioner skulle tages længere ned af Køge Bugts kyst bl.a. ved Mosede og Karlstrup strande, og i det hele taget var det vigtigt, at der langs kysten etableredes lejrpladser, naturparker og udvidede strandarealer ved sandoppumpning. Endvidere skulle der gennemføres fredning langs Store Vejleå, de omkringliggende mose- og engarealer, at der således med stianlæg skabtes et tværgående grønt bælte fra Køge Bugt i syd til de store naturparker vest for Farum.

Samlet lagde den grønne betænkning op til etableringen af et meget omfattende og differentieret system af naturparker i hele hovedstadsmetropolen med konkrete forslag til landskabsfredning og- erhvervelse til rekreativ arealanvendelse, samt et udflugtstrafiksystem i forbindelse hermed. Fredninger og erhvervelser der skulle forhindre yderligere ødelæggelse af metropolplanets landskaber gennem spredte og tilfældige udstykninger, og samtidig sammen med eksisterende naturområder og sikre hovedstadsbefolkningen vidstrakte rum for alle former for rekreation og friluftsliv ved anlagte lejrpladser og folkeparker samt ved badning og lystsejls ved søbredder og kyster. Et udflugtstrafiksystem bestående af cykel- og gangstier og udflugtsveje for motorkørende både i radiale linjer til og fra hovedstaden og forstædernes naturområder, samt ude i og mellem disse områder i tværgående mere koncentriske linjer.

For Egnspanudvalget var det afgørende, at det foreslåede system af rekreative friluftsområder blev en integreret del i en regi-

onsplan. I forhold til en sådan plan kom man ikke videre i første omgang, da der i 1939 nedsattes en særlig hovedstadskommission med henblik på omfordeling af opgaverne mellem amter og kommunerne, og en samlet løsning af de særlige regionale opgaver, som det store metropolområde allerede havde fået. Kommissionsarbejdet og besættelsesårene bremsede desuden Egnspanudvalgets videre regionsplanarbejde.⁴⁴

Følgelovgivning- og initiativer

Til gengæld blev den grønne betænkningens forslag så højprioriteret af den socialdemokratiske ledede regering, at der kort efter fulgtes med den lovgivning og de administrative dispositioner, der skulle sikre planernes virkeliggørelse. Allerede året efter betænkningen forelå i 1937 en ny naturfredningslov, hvor DN forud igen havde været en central aktør, og ressortområdet, som følge af statsminister Staunings engagement i naturfredningssagen var blevet overført fra Justitsministeriet til Statsministeriet.⁴⁵

I forhold til 1917-loven kom den nye lov til at rumme en lang række betydelige nyskabelse i form af udvidede fredningsmuligheder og bestemmelser om udarbejdelse af fredningsplaner. Loven etablerede desuden generelle beskyttelseslinjer, der skulle hindre bebyggelse nærmere end 100 m fra kyst og 300 m fra skov. Hertil kom almindelige regler for offentlighedens adgang til privatejede naturområder, og fri adgang til alle kyster og offentlige skove. DN fik endelig ret til at rejse fredningssager for fredningsnævnene.

Det var tanken at den grønne betænkning skulle danne grundlag for en fredningsplan for Hovedstadens opland, men da der var usikkerhed om den nye naturfredningslovs bestemmelser om fredningsplaner, igangsattes et hurtigt arbejde for at gøre den nye planmulighed anvendelig. Frygten var, at kommende fredningsplaner for hovedstadsmetropolen ville føre til spekulation i erstatninger, og dermed ville umulig- eller vanskeliggøre planens gen-

nemførelse. En tillægslov fra 1938 muliggjorde således foreløbig fredning, idet områder der indgik i fredningsplanen kun kunne udnyttes som hidtil, og at den eksisterende "tilstand" i området kun kunne ændres med overfredningsnævnets tilladelse. Overfredningsnævnet skulle godkende og administrere fredningsplanen, og kun når dette nævn nægtede ændring i "tilstanden" i et fredningsplansområde, kunne der rejses fredningssag med mulighed for erstatning. Ved endnu et lovtillæg fra sommeren 1940 blev det desuden muligt at tinglyse fredningsplaner.

Til udarbejdelse af en fredningsplan for hovedstadsmetropolen på grundlag af den grønne betænkning nedsatte Statsministeriet et særligt tremandsudvalg, der blev det første fredningsplanudvalg i Danmark og arbejdede frem til 1954. I samspil med kommuner, amter, fredningsnævn, DN samt en af lodsejerne stiftet interesseorganisation udarbejdede tremandsudvalget i årene 1938-1940 fredningsplaner for først metropolens nordlige og nordvestlige egne, og siden for dens vestlige og sydlige del – Vestegnen, Køge Bugt samt Amager. Planerne blev efterfølgende godkendt af Overfredningsnævnet, og til drøftelse af hvilke af fredningsplanens enkeltfredninger, der skulle gennemføres og retningslinjer for fordelingen af udgifter til erstatninger og arealerhvervelser, nedsatte Statsministeriet i 1940 endelige et stats-kommunalt fredningsudvalg, bestående af en repræsentant for Finansministeriet, de to hovedstadskommuner samt Københavns og Frederiksborg amtskommuner.

I overensstemmelse med den grønne betænkning udarbejdede tremandsudvalget efter den såkaldte stilov fra 1940, indenfor den samlede fredningsplan, en plan over cykel- og gangstier og udflugtsveje med tilhørende parkstriber og parkeringspladser. Statsministeriet kunne efter loven erhverve de nødvendige arealer hertil, og pålægge områder, der støtte op til eller lå i nærheden af stierne, servitutter med henblik på fred-

ning, adgangsret, byggelinjer, og senere anlæggelse af folkeparker, badestrande og lejrpladser. Staten stillede som en af tidens beskæftigelsesforanstaltninger 3 mio. kr til rådighed for sti- og vejanlæggene.⁴⁶

Implementering

Med sti- og fredningsplanerne, den nødvendige lovgivning, fredningslovens organer, samt tremandsudvalget og det statskommunale udvalg var de planmæssige, økonomiske og organisatoriske rammer i 1940 lagt for implementeringen af den grønne betænkning.

I gennem 1940'erne og den første del af 1950'erne gennemførtes efter fredningsplanen i det væsentligste de fredninger og arealerhvervelser, der var lagt op til i den grønne betænkning i hovedstadsmetropolens nordlige egne. Fredningsplanens endnu ikke fredede områder blev desuden indarbejdet i de kommunale byplaner, og det samme gjorde sig gældende i forhold til den byudviklingsplan, der efter byudviklingsloven af 1949 blev udarbejdet for hele hovedstadsmetropolen. I modsætning hertil blev kun få dele af den grønne betænkningens planer for metropolens vestlige opland optaget i fredningsplanen og efterfølgende realiseret.⁴⁷

Mens det i første omgang kun blev til en fredning af Rebæk mose og enge i Hvidovre samt Sømose på grænsen mellem Herlev og Ballerup-Måløv sognekommuner, optog fredningsplanen ikke de store projekter som en kunstigt anlagt vestskov, åbning af Vestvolden, de to sydlige radialparkstriber fra Rødovre og Hvidovre, samt de storstilende mose- og ådalsfredninger i det langstrakte område fra Store Vejleå ved Køge Bugt i nordvestlig retning til naturområderne og skovene ved Bastrup Sø og Buresø.⁴⁸

Som følge af den høje prioritet Køge Bugt-området gennem flere årtier havde haft som en af hovedstadens vigtige fjernrecreative områder, blev en større del af den grønne betænkningens forslag indarbejdet i tremandsudvalgets fredningsplanen, og ef-

terfølgende gennemførtes her en række fredninger og arealerhvervelser: Et kystbælte i Hvidovre, Københavns Amtskommunes Avedøre Strandpark samt arealer ved St. Vejleå, omkring Mosede Ført og ved Karlstrup og Karlslunde Strand, hvor der udlagdes lejrpladser. Størst blev det offentliges engagement ved Hundige Strand, hvor der over en lang strækning sikredes offentligheden bade- og opholdsmuligheder ved stranden, og omkring det private andelsselskab "Hundige Strandpark" blev der erhvervet plantageområder til en teltlejr.

Den grønne betænkningens forslag om cykel- og gangstier udmøntedes i tremandsudvalgets stiplan, der omfattede 17 anlæg i et samlet system af radiale og tværgående stier. Som helhed blev dette stisystem ikke så omfattende, som den grønne betænkning lagde op til, og gennemførtes kun i forstæderne mod nord. I første omgang blev Vestegnen heller ikke tilgodeset på dette område, mens den nyanlagte Køgevej gav adgang til de fjernrekreative områder, der blev sikret her.⁴⁹

I stiloven fra 1940 var det allerede bestemt, at de statslige udgifter til anlæggelsen af stianlæggene skulle refunderes med bidrag fra Københavns og Frederiksberg kommuner på henholdsvis 25 og 5 procent, mens de sognekommuner, der blev berørt af anlæggene, skulle bidrage med 15 procent.

Ved fredningserstatningerne til og arealerhvervelserne af de fjernrekreative områder, der indgik i fredningsplanen, blev staten også den store bidragsyder med amtskommunerne på sidelinjen. Da hovedparten af områderne ansås for at være et særligt gode for hovedstadsbefolkningen, blev langt de fleste af metropolens fjernrekreative områder tillige finansieret med bidrag fra de to hovedstadskommuner svarende til 30-40 procent af udgifterne.⁵⁰

Sammenfatning

Op gennem den sidste halvdel af det 19. århundrede blev sygdom og social elendig-

hed set som et resultat af beskidt og stillestående luft i de mørke og snævre byrum i de overbebyggede indre dele af København og i de nye industri- og arbejderkvarterer, der på samme tid som følge af industrialismens gennembrud skød op uden for byens gamle fæstningsanlæg. I følge tidens hygiejniske bevægelse bestående af læger og arkitekter kunne forholdene kun modvirkes gennem et mere åbent byggeri, som med lys og renere luft ville være afgørende for folkesundheden. "Bylunger" i form af byparker blev anset for afgørende sammen med strammere offentlig bebyggelsesregulering og grønne og åbne rum i de enkelte boligbebyggelser.

Selv om teorien om den forpestede bylufts betydning for sygdom i medicinsk henseende fortrængtes af den bakteriologiske teori, kom metaforen om "byens lunger" til at leve videre. Omkring århundredeskiftet i teorierne bag den moderne byplanlægning og blandt sociale reformatorer – hygiejniskere, borgerskabets filantropiske boligbevægelse, socialliberale- og konservative og den socialdemokratiske arbejderbevægelse, hvor et kommunalt og øvrigt offentligt støttet almennyttigt boligbyggeri blev en del af velfærdsstrategien.

Den egentlige udfoldelse af hovedstadens "bylunger" blev dog først for alvor en realitet op gennem den første halvdel af det 20. århundrede, hvor Københavns yderste brokvarterer udbyggedes samtidig med de indlemmede københavnske yderdistrikter og det vestlige Frederiksberg. Tidens overvejende socialdemokratiske ledede eller støttede regeringer, partiets flertal i København og udbredt konsensus mellem den socialdemokratiske-radikale blok og et spinkelt konservativt flertal på Frederiksberg gjorde by og bolig til et centralt samfundsanliggende, på samme tid som vejen banedes for velfærdstaten, og sikrede i samspil mellem boligorganisationer, byplanlæggere, arkitekter og embedsmænd, at hovedstadens ydre distrikter fik en markant åben, lys og grøn karakter.

Via en gennemgribende bebyggelsesregulering skabtes en stramt opdeling mellem kvarterer med overvejende halvhøj etagebyggeri, særlige industrikvarterer og kulisseyggeri med etagehuse langs gennemgående veje og bagvedliggende udstrakte villakvarterer. Mellem og i boligbebyggelserne udlagdes samtidig beplantede pladser og anlæg, kolonihaveområder, sportspladser, nye kirkegårde i storskala og store offentlige institutioner, der alle blev omgivet af parklignende haveanlæg. I kraft af det omfattende kommunale og det øvrige offentligt understøttede boligbyggeri skabtes samtidig nye og grønne planløsninger i etagebyggeriet: Først i form af lukkede og senere åbne storgårdskarréer, hvor gårdrummet indrettedes til fællesareal med små legepladser og haver. Senere stokbebyggelser med grønne bæltter mellem blokke, og siden egentlige parkbebyggelser, hvor boligblokkene indpassedes i landskabsagtige parkanlæg.

Udover grønne byrum og boligområder fik metaforen om byens lunger også en anden og ny betydning op gennem mellemkrigstiden. Med stadig kortere arbejdstid og udvidede muligheder for ferie skabtes forudsætningen for et reelt fritidsliv for samfundets brede lag. Udfordringen med at tilskynde til forskellige former for fritidsaktiviteter blev taget op af eksisterende og nye organisationer, og som på så mange andre samfundsområder også af arbejderbevægelsen. I form af et stort antal nye fritidsorganisationer og ved politisk at inkorporere fritids- og kulturtilbud i den fremvoksende velfærdsstat. Målet var lige adgang til fysik og intellektuel udvikling for arbejderklassen og samfundets øvrige brede lag i form af jævne fordeling af kulturgoderne og større bredde og lighed i fritids- og kulturtilbudene - en demokratisering af kulturlivet i bredeste forstand for velfærd også i fritiden.

I den sammenhæng kom en lige adgang til friluftsliv til at spille en central rolle både i form af børns leg og voksnes hvile, adspredelse og afslapning uden åben himmel, men også i forhold til fysisk aktivitet i det

fri - sport, vandring, camping og tilegnelse af landskabets natur og kultur. En række organisationer opstod da også på dette område, men nok så afgørende blev det at skabe eller sikre adgang til områder for friluftslivet. En opgave der blev velfærdstatens i form af statslige og kommunale initiativer og med den socialdemokratisk ledede regering og Danmarks Naturfredningsforening som den drivende politiske kraft.

For at skabe nye områder til rekreation i de bynære områder havde Københavns og Frederiksberg kommuner op gennem mellemkrigstiden etableret 20 folke- og/eller idrætspark i hovedstadens yderområder og Københavns Kommune en sammenhængende naturpark ved moser og vandløb langs grænsen til forstadskommunerne fra Emdrup i nordøst og til Kalvebod Strand i sydøst. Men i forhold til hovedstaden stadig voksende befolkning og i lyset af at de på fremvoksende forstæder mod nord allerede havde spærret adgangen til kyststrækningen op langs Øresund og samtidig var ved at gøre voldsomme indhug i de naturområder, der lå op til egnens skove, søer, moser og åløb, var de nærrekreative løsninger i hovedstaden utilstrækkelige. Allerede i 1920'erne havde de første tilløb til en regionsplan for hele hovedstadsmetropolen forsøgt at finde løsninger på problemerne og statens og hovedstadskommunerne etableringen af strandparkerne mellem Klampenborg og Charlottenlund var direkte udtryk for et massiv krav om at give hovedstadsbefolkningen adgang til den meget eksklusive kystlinje, som det mest velbærgede borgerskab havde lagt beslag på.

Det blev dog behovet for en regionalplanmæssig løsning for hele metropolområdet, der bragte sagen videre. Da det i den anledning i 1928 nedsatte Egnspanudvalg fandt det afgørende først at reservere forstadsoplandets rekreative områder inden en egentlig bebyggelsesplanlægning, udgav dette i 1936 "Den grønne betænkning". Her blev lagt op til et omfattende systemer af naturparker i tilknytning til de eksisterende

naturområder i det nordlige forstadsopland, nye rekreative områder i det vestlige opland og langs strandene ved Køge Bugt. Alt forbundet med interne stisystemer og radiale forbindelsesveje til/fra hovedstaden.

Kort efter modtagelsen af betænkningen accelereredes den politiske proces markant. En langvarig forberedelse af en revision af naturfredningsloven blev kørt gennem Rigsdagen i 1937, og fulgtes kort efter op med nødvendige tillægslove og en stilov, der skulle sikre økonomien og ekspropriationsbeføjelserne bag de foreslåede stianlæg. På samme tid havde regeringen nedsat landets første naturfredningsudvalg, der i 1940 kunne fremlægge en samlet naturfrednings- og stiplan for metropolområdet. Planen omfattede fortrinsvis det nordlige forstadsopland, og frem til midten af 1950'erne lykkedes det i udstrakte grad at realisere "Den grønne betænkning" i dette opland. De økonomiske hovedbidragsydere til de enkelte projekter blev staten og de to hovedstadskommuner.

Udblik

Op gennem den sidste halvdel af det 20. århundrede fortsatte urbaniseringsprocessen med uformindsket styrke i hovedstadsmetropolen, hvis folketal begyndte at nærme sig 2 millioner – alt inklusive. Det være sig kernen København-Frederiksberg, et kolossalt sammenhængende forstadsområde, der også kom til at inkludere de omkringliggende købstæder, samt satellitbyfunktioner i stations- og landvejsbyer og købstæder længere ude på Sjælland. Med den massive tilvækst forstærkedes behovet for fjernrekreative områder, og blev en af de opgaver, den nu udbyggede velfærdsstat med underliggende amter og kommuner inddrog i de regionale planlægningsinitiativer.

På en lang række samfundsområder var fundamentet for velfærdsstaten allerede lagt i den første halvdel af århundredet og det gjaldt også by og bolig og spørgsmålet om "byens lunger". Den zonemæssige opdeling efter bebyggelsesarter og det åbne boligbyg-

geri blev retningsgivende for udbygningen af det koncentriske lag af forstæder uden om hovedstaden mod nord og nordvest. I båndforstæderne i Vestegnen og langs Køge Bugt i form af skaller af bebyggelsesformer fra S-banestation og center med ofte højere etagebyggeri og længere ude lavere etagebyggeri, områder med villaer og rækkehuse og længst ude de store industrikvarterer.

Det fortsatte fredningsplanarbejdet realiserede den grønne betænkningens forslag i Vestegnen og yderlige fredninger længere ud på Sjælland. Med de radiale forstadsbånd, der allerede indgik i Fingerplanen for 1947, sikrede de efterfølgende regionsplaninitiativer vidtstrakte grønne kiler mellem båndene. Hertil kom de anlagte naturparker: Vestskoven 1967-1981 Køge Bugt Strandpark 1975-1979 samt Amager Strandpark fra 2005.

Noter

Forkortelser:

RDT: Rigsdagstidende

FT: Folketingstidende

LT: Landstingstidende

TA: Tillæg A

TB: Tillæg B

TC: Tillæg C

BRF: Københavns Borgerrepræsentanters Forhandlinger

B: Frederiksberg Kommune: Årsberetninger

KBF: Frederiksberg Kommune, Kommunalbestyrelsens forhandlinger.

1. Hovedstadens bebyggelsesmæssige udvikling i perioden belyses nærmere i bl.a. Henning Bro: *Fra hovedstad til hovedstadsmetropol – tiden før 1945* i Hovedstadsmetropolen efter 1945, 2011 (red. Henning Bro m.fl.), s. 9-13.

2. Jens Fabricius Møller: *Byens Lunger* i Historiske meddelelser om København, 2002.

3. RDT, 1851/52, TA 291-295, TB, 827-830, FT, 701-708, 1340-1396, 1422, LT, 585-598, 945, 2477-2478. 1866/67, TA, 1385-1404, TB, 1025-1057, 1144-1152, FT, 6839-6895, LT, 3516-3536, 4506-4530. BRF, 28, 224-229. 29, 116-131, 165-168. 30, 166-192. 32, 325-341. 33, 161-170, 309-315, 533ff.

- 35, 15ff. 37, 615-21. 36, 259, 259ff. 37, 578-591. 41, 89-103. 45, 460-507.
4. Henning Bro: *Boligen mellem natvægterstat og velfærdsstat. Bygge- og boligpolitik i København 1850-1930*, 2008, s. 82-97.
5. Hovedstadens bebyggelsesmæssige udvikling i perioden belyses nærmere i bl.a. Henning Bro: *Fra hovedstad til hovedstadsmetropol – tiden før 1945 i Hovedstadsmetropolen efter 1945*, 2011 (red. Henning Bro m.fl.), s. 14-20.
6. Henning Bro: *Boligen mellem natvægterstat og velfærdsstat. Bygge- og boligpolitik i København 1850-1930*, 2008, s. 123-213.
7. Hovedstadens bebyggelsesmæssige udvikling i perioden belyses nærmere i bl.a. Henning Bro: *Fra hovedstad til hovedstadsmetropol – tiden før 1945 i Hovedstadsmetropolen efter 1945*, 2011 (red. Henning Bro m.fl.), s. 22-27.
8. *København. De indlemmede distrikter 1901-1940*, 1942, s. 95-98
9. BRF, 1924-1925, s. 1066 ff. *København. De indlemmede distrikter 1901-1940*, s. 121-122
10. *København. De indlemmede distrikter 1901-1940*, 1942 s. 134-136
11. Henning Bro: *Boligen mellem natvægterstat og velfærdsstat. Bygge- og boligpolitik i København 1850-1930*, 2008, s. 514-548 og 594-596.
12. Ludvig Christensen: *Arbejderne og ferien*, s. 33-40 i "Fritidsproblemer", AOF, 1939
13. I efteråret 1939 udsendte arbejderbevægelsen gennem AOF bogen "Fritidsproblemer. En materialesamling til belysning af et moderne problem" med henblik på skole- og studiekredsarbejde. Bogens artikler havde tidligere været anvendt som talemanuskripter for en række udsendelser med titlen "Arbejderne og fritiden", som Statsradiofonien havde sendt tidlige på året. Artiklerne var udarbejdet af en række fremstående socialdemokrater. Bl.a. Oluf Bertolt (1891-1958), Ludvig Christensen (1878-1956), Chr. Christiansen (1895-1963) samt Julius Bomholt (1896-1969) kulturminister, 1961-1964).
14. Fritidsproblemer, s.9
15. Fritidsproblemer, s.21.
16. Fritidsproblemer, s. 18.
17. Med arbejderbevægelsens stærkere fokus på demokratisering af kulturlivet op gennem 1930'erne, skete et skrift i forhold til den hidtidige betoning af kulturens klassekarakter og en særlig arbejderkultur med nye udtryksformer og i opposition til den borgerlige finkultur. Under en vis påvirkning af strømninger i den internationale arbejderbevægelses Proletkult-bevægelse formulerede Bomholt begrebet om en kollektiv socialistisk arbejderkultur.
18. Fritidsproblemer, s. 89-90.
19. Fritidsproblemer, s. 97
20. Rigsdagsårbogen 1929/30, s. 288-291.
21. Fritidsproblemer, s. 98
22. www.dfi.dk
23. Fritidsproblemer, s. 99
24. Fra 1950 fik organisationen del i tipsmidlerne og fik i 1955 navnet Dansk Camping Union.
25. RDT 1916/1917, FT, s. 1235-1236
26. RDT 1925/1926, FT, s. 4086
27. RDT 1936/193, FT, s. 2690-2691 og 2699
28. RDT 1936/37, FT, s. 2690-2691.
29. RDT, 1925/26, FT, s. 4993-4094
30. RDT 1936/1937, FT, s. 2065.
31. Til hele afsnittet desuden anvendt: Louise Skygebjerg: *Kultur og danske arbejderes fritid* i Arbejderhistorie, 2002, nr. 4. Niels Kayser Nielsen: *Ud i naturen – bliv en nordisk medborger* i Arbejderhistorie, 2005, nr. 2. Niels Kayser Nielsen: *Steder, bindinger og fritidsaktiviteter i mellemkrigstiden* i Arbejderhistorie, 2007, nr. 3. 2007. Aage Hoffmann: *Arbejderidrættens forhold til Socialdemokratiet 1880-1925* i Arbejderhistorie 2008, nr. 1. Anja Warschawsky: *Folkeferie* i Arbejderhistorie, 2008, nr. 2. Flemming Mikkelsen: *Politiske ungdomsbevægelser i Danmark i det 20. århundrede* i Arbejderhistorie, 2013, nr. 3.
32. BRF 1923/24, s. 151-161. 1924/25, s. 52-53. *København. De indlemmede distrikter 1901-1940*, 1942, s. 123-124. *Da Københavnerne erobrede Kastrop Fortet*, 1933. J.P.Trap: *Danmark*, 5. udg., bd. II,2, 1960, s. 796-800 og 803.
33. BRF 1931-1932, s. 452 ff. 1939-1940, s. 185 ff. J.P.Trap: *Danmark*, 5. udg., bd. II,2, 1960, s. 800-803. *Naturparken i Utterslev Mose*. Stadsingeniørens Direktorat, 1944. S. Kaulberg: *Soborg Mose*, 1947. C. Blixencrone-Møller: *Damhussoen. Damhusengen. Forskønnelsen*. 1939. *København. De indlemmede distrikter 1901-1940*, 1942, s. 124-129 og 144-149.
34. Statistisk årbog, 1951, s. 8 og Statistisk Månedsskrift, 1951 s. 103.
35. Henning Bro: *Fra hovedstad til hovedstadsmetropol – tiden før 1945 i Hovedstadsmetropolen efter 1945* (Red.: Henning Bro m.fl.), 2011, s. 28-39.
36. Betænkning fra det af Danske Ingeniørforening nedsatte udvalg angaaende fremtidige hovedtrafiklinjer mellem København og nabokommunerne af april 1926.
37. Betænkningen vedr. Københavns Trafiklinjer som forarbejde til Københavns regionsplan, Arkitekten, bd. 29, 1927, s. 33-104.
38. LT, 1916/1917, s. 644-650. RDT, 1916/1917, FT, 1233ff., 1978ff, 2143ff, 3657ff, LT 661ff, 1425ff, 1452ff, TA 3265, TB 555 og 2069.
39. Flemming Kiilsgaard Madsen: *Naturfredningens historie i Danmark*, 1979, s. 2-95. Brev af

5.11.1935 Erick Struckmann (formand for DN) til Stauning, Thorvald Staunings arkiv, ks. 29, Arbejderbevægelsen Bibliotek og Arkiv

40. Telegram af 16.7.1932 fra Erick Struckmann (formand for DN) til Stauning, Thorvald Staunings arkiv, ks. 29, Arbejderbevægelsen Bibliotek og Arkiv

41. B, 1927/28, s. 32. 1928/29, s. 31. KBF, 1927/28, s. 542 og 686. 1928/29, s. 55. 1929/30, s. 31, 105, 467. 1930/31, s. 22. Journalsag, j.nr. 776/Frednings-sag 57, 1927-1967, Juridisk Direktorat [Frederiksberg Stadsarkiv, A 29]

42. Rigsdagsårbogen, 1929-1930, s. 156-159

43. KBF, 1926/27, s. 140-141 og 568, 1936/37, s. 450. 1938/39, s. 249 og 424. Journalsag, j.nr. 208, 1938/39, Sekretariatet [Frederiksberg Stadsarkiv, A10]. Journalsag, j. nr. 43/Den selvejende institution Klinten og Solbjerg, 1935-1937, Sekretariatet for Den tekniske Forvaltning [Frederiksberg Stadsarkiv, A 1202]

44. Ole Forchhammer: Københavnsegnens grønne områder, Udvalget til planlægning af Københavns-egnen Dansk Byplanlaboratorium, 1936.

45. Brev af 5.11.1935 Erick Struckmann (formand for DN) til Stauning, Thorvald Staunings arkiv, ks. 29, Arbejderbevægelsen Bibliotek og Arkiv

46. Redegørelse for udvalgets for udvalgets arbejde og for planernes videreførelse, Udvalget vedrørende Københavnsegnens grønne områder, 1954, s. 19-28. Lov om naturfredning (1937). LT, 1937, s. 788-800. RDT, 1936/37, FT, s. 2059, 2690, 6781, LT, s. 2379, 2433, 2481, TA, s. 3101, TB, s. 2681 og TC, s. 1937, 2061. Lov om tillæg til lov om naturfredning (1938). LT, 1938, s. 587. RDT, 1937-1938, FT, s. 2354, 2465, 5242, 5319, TA, s. 3525, TB, s. 227 og TC, s. 2439. Lov om tillæg til lov nr. 140 af 7. maj 1938 om naturfredning (1940). LT, 1940, s. 941. RDT, 1939/40, FT, 4023, 4720, 4742, LT, s. 798, 872, 1507, 1508, LA, s. 3049, TB, s. 577, 1203 og TC, s. 509, 1285. Lov om stianlæg m.v. i Københavnsegnens grønne områder (1940). LT, 1940, s. 1811-1813. RDT, 1940/1941, FT, s. 25, 61, 294, 301, LT, s. 105, 281, 290, TA, s. 2289, TB, s. 25, 95 og TC, s. 23, 91. Journalsag, j.nr. 776/I, 1928-1969, Juridisk Direktorat [Frederiksberg Stadsarkiv, A 29]

47. På Amager blev kun et fredet bælte langs kysten fra Kastrup til Kongelunden optaget i fredningsplanen, og i første omgang frededes kun strandengene i Dragør.

48. Nogle af den grønne betæknings store Vestegnsprojekter blev dog indarbejdet i Fingerplanen fra 1947, og ved redegørelsen for det hidtidige fredningsplanarbejde i 1954 bemærkede tremandsudvalget, at projekterne burde optages ved en ajourføring af metropolens fredningsplan.

49. Redegørelse for udvalgets arbejde og for planernes videreførelse, Udvalget vedrørende Københavnsegnens grønne områder, 1954, s. 29-55. Journalsag, j.nr. 776/I, 1928-1969, Juridisk Direktorat [Frederiksberg Stadsarkiv, A 29]

50. Henning Bro: *Hovedstadens grønne oase* i Frederiksberg gennem tiderne, 2013, s. 147-148.

Abstract:

Henning Bro: The Green Capital City Metropolis, 2/2014, s. 48-76.

Taking as its starting point the successful advancement of green urban spaces and housing environments before and especially after the turn of the century in the capital, this article focuses on the background to and establishment of the large recreational areas that the city also accommodated by the mid-20th century. These are factors that have come to make up some of the conditions for the expansion of the metropolis during the latter half of the century.

In the long urbanisation process the provision and building of suitable housing has revolved around a central issue of open and green urban spaces and housing environments right from the start. With the attainment of increased leisure time by broad social layers a later concern was added, namely the need for adequate green areas for outdoor activities. Political and organisational players came with their proposals throughout the period. One of them was the social democratic labour movement which incorporated a green element in its red welfare strategy from an early time. Through its housing and leisure organisations the Social Democrats took a position and at national and municipal level the labour movement became one of the leading forces behind the creation of the green capital city metropolis that had openness, light, fresh air, and sizeable recreational areas as a characteristic feature of its politics in 1950.

Henning Bro, cand.mag og ph.d.
Stadsarkivar ved Frederiksberg Stadsarkiv,
Rådhuset
Hebr=2@frederiksberg.dk